

Het vraagstuk dierproeven

Percepties van actoren over het probleem, het proces en de oplossing

Tessa van der Helm
920113-321-010

Minor Thesis COM

Wageningen University
December 2015

Wageningen University - Afdeling Sociale Wetenschappen

Communication Philosophy and Technology (CPT)

MSc Minor thesis Strategic Communication

Het vraagstuk dierproeven

Percepties van actoren over het probleem, het proces en de oplossing

Wageningen University
December 2015

MSc Animal Sciences
Communication and Policy Track
Tessa van der Helm
920113-321-010

CPT – 81324: MSc Thesis Strategic Communication
24 ECT

Begeleider: Mieke Muijres
Tweede beoordelaar: Severine van Bommel

Samenvatting

In augustus 2014 ontstond een grote publieke ophef omtrent het gebruik van honden in experimenten door de Universiteit Maastricht. Hierdoor richtte de aandacht zich ook op dierproeven in het algemeen. Het vraagstuk dierproeven lijkt nog niet eerder onderzocht te zijn vanuit het perspectief van de betrokken actoren, daarom is dit kwalitatief sociaal-wetenschappelijk onderzoek opgezet met het doel antwoord te vinden op de vraag: Wat zijn de percepties van de verschillende actoren met betrekking tot het probleem, het proces en de oplossing aangaande het vraagstuk dierproeven? Hierbij wordt gebruik gemaakt van theorieën over cultuur, framing en conflict(oplossing). Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag zijn tien verschillende actoren met diverse manieren van betrokkenheid bij het onderwerp dierproeven geïnterviewd.

Actoren zijn grofweg in te delen in twee categorieën: zij die met hun gedrag dierproeven bestrijden (bestrijders) en zij die met hun gedrag dierproeven in stand houden (instandhouders). Onder de respondenten in dit onderzoek zijn vier bestrijders en zes instandhouders. Uit de resultaten bleek dat respondenten vaak meer dan één probleem zagen en dat bestrijders en instandhouders deels ook dezelfde problemen benoemen, zoals een gebrek aan openheid en transparantie door instandhouders, een laag bewustzijn en hoge onwetendheid onder het publiek en de manier waarop het maatschappelijke debat plaats vindt. Bewustzijn over het probleem van een gebrek aan openheid en transparantie, kwam voor veel respondenten, zowel bestrijders als instandhouders, naar aanleiding van de gebeurtenissen in 2014. Percepties over het proces gingen over het proces van interactie met andere actoren en het proces van besluitvorming, specifiek de herziening van de Wet op de dierproeven. Respondenten aan beide kanten deelden de mening dat een interactie afhangt van wederzijds respect en een bereidwillige en constructieve houding van alle deelnemers aan de interactie. Hoewel de meeste respondenten het nut van interactie inzagen, kunnen vooroordelen over een bepaalde actor actoren ervan weerhouden er een interactie mee aan te gaan. Over de besluitvorming waren respondenten sceptisch, maar omdat de herziende Wet op de dierproeven nog geen jaar bestaat krijgt het nog de kans om zich te bewijzen. De oplossingen die werden genoemd hangen samen met de genoemde problemen, zoals: meer openheid en transparantie door instandhouders, meer bewustzijn onder en een beter geïnformeerd publiek en een verbetering van het maatschappelijke debat. Dus ondanks dat de beide groepen (en elke actor op zich) op een andere manier in het onderwerp staan, bestaan er wel overeenkomende percepties tussen actoren. Dit zou het conflict kunnen verzachten en het daadwerkelijk oplossen van de genoemde problemen kunnen vergemakkelijken.

Het beperkte aantal respondenten betekent dat niet alle bij dierproeven betrokken actoren bij dit onderzoek zijn inbegrepen, maar de diversiteit van de respondenten maakt het aanbod aan verschillende percepties en daarmee het beeld van het vraagstuk dierproeven zo compleet mogelijk binnen deze beperking. Zowel bestrijders als instandhouders willen meer openheid en transparantie van instandhouders over hun dierproefgebruik, wetenschappelijke literatuur is echter sceptisch over het samengaan van transparantie en wetenschap. Dit zou instandhouders echter niet moeten weerhouden om wel te proberen meer openheid en transparantie te geven. Zij zouden bijvoorbeeld de 'Code openheid dierproeven' kunnen gebruiken, hoewel deze code al een aantal jaren (ongebruikt) bestaat, zou de bewustwording door de situatie in 2014, dat een gebrek aan openheid en transparantie een probleem is, ervoor kunnen zorgen dat er nu meer met deze code wordt gedaan.

Abstract

In August 2014 a large public turmoil arose about the use of dogs in experiments by Maastricht University. This subsequently directed attention back to animal testing in general. It looks as if this subject has never been studied from the perspective of the actors involved, therefore this qualitative social scientific research is developed with the aim to find an answer to the question: What are the perceptions of the different actors regarding the problem, the process and the solution concerning the issue of animal testing? With this, theories of culture, framing and conflict (solution) will be used. To find an answer to this research question, ten different actors with diverse manners of involvement in the subject were interviewed.

Actors can be roughly divided into two categories: those who fight animal experimentation (fighters) and those who maintain animal experimentation (maintainers). The respondents in this research were four fighters and six maintainers. The results showed that respondents often see more than one problem and that fighters and maintainers also name some of the same problems, like an absence of openness and transparency by maintainers, a low conscious and high ignorance amongst the public and the way in which the public debate takes place. The realisation that an absence of openness and transparency is a problem, came for many respondents, both fighters and maintainers, because of the events in 2014. Perceptions about the process consisted of the process of interaction with other actors and the process of decision-making, specifically the reviewed Law on animal experimentation. Respondents on both sides shared the opinion that interaction depends upon mutual respect and a willing and constructive attitude from all those that participate in the interaction. Although most respondents see the value of interaction, sometimes prejudices about another actor can stop someone from engaging in an interaction. Respondents were sceptical about the decision-making process, but because not even a year had passed since the law was revised, the revised law will get some time for it to prove itself. The solutions that were mentioned were linked to the problems the respondents had mentioned, like: more openness and transparency of maintainers, more consciousness amongst and a better informed public and an improvement of the public debate. So even though both groups of actors (and every actor on its own) is differently involved in the issue, mutual perceptions exist between different actors. This could soften the conflict and make actual solving of the mentioned problems more easy.

The limited amount of respondents made it impossible for all involved actors to be included in this research, but the diversity amongst the respondents makes the overview of the perceptions and the issue as complete as possible within the set limitations. Both fighters and maintainers would like to see more openness and transparency from maintainers about their use of animal experimentation, scientific literature, however, is quite skeptical about real transparency in science. This should not stop maintainers from trying to provide more openness and transparency. They could, for instance use the 'Animal experiments openness code', even though this code was made a few years ago (and never really used), the situation in 2014 caused a realization that an absence of openness and transparency is a problem, which might ensure that the code will be more applied this time.

Inhoud

Inleiding.....	6
1. Situatieschets	7
1.1 Definitie	7
1.2 Geschiedenis.....	8
1.3 Wet op de dierproeven	8
1.4 Dierproeven en cosmetica	10
1.5 Cijfers en getallen	10
1.6 Bezwaren	14
1.7 Probleemstelling.....	14
1.8 Doelstelling.....	15
1.9 Onderzoeksvragen.....	15
1.10 Relevantie.....	15
2. Theoretisch kader.....	16
2.1 Communicatie	16
2.2 Cultuur	16
2.3 Framing.....	16
2.4 Conflict.....	20
2.5 Ter afsluiting.....	21
3. Methode van onderzoek	23
3.1 Type onderzoek	23
3.2 Dataverzameling.....	23
3.3 Respondenten	23
3.4 Data analyse	24
4. Resultaten.....	25
4.1 Betrokken actoren.....	25
4.2 Resultaten uit de interviews.....	26
4.3 Ter afsluiting.....	34

5. Conclusie	35
5.1 Antwoorden op de deelvragen.....	35
5.2 Antwoord op de hoofdvraag	36
6. Discussie	38
6.1 Methodologische discussie	38
6.2 Wetenschappelijke discussie.....	39
6.3 Maatschappelijke discussie	40
6.4 Aanbevelingen.....	41
Literatuurlijst	43

Inleiding

In augustus 2014 brengt de Anti Dierproef Coalitie (ADC) het bericht naar buiten dat de Universiteit van Maastricht van plan was om 39 labradors te gebruiken in een pijnlijk experiment naar hartritmestoornissen (Spits, 2014). Doordat dit bericht door zowel traditionele als sociale media werd opgepakt, kreeg het in korte tijd veel aandacht. Uiteindelijk resulteerde het in protesten bij de universiteit (ADC, 2014), een stille tocht (Volkskrant, 2014), Kamervragen (Rijksoverheid, 2014), en een petitie die door 127.000 mensen werd ondertekend (AD, 2014a). Tegelijkertijd werd bekend dat de Hartstichting regelmatig onderzoeken met dierexperimenten financiert, waardoor ook de Hartstichting in een kwaad daglicht kwam te staan (Meerman, 2014). Uiteindelijk besloot de Universiteit van Maastricht naar aanleiding van de maatschappelijke druk, begin september 2014 om de experimenten met honden op te schorten en de honden te laten adopteren door particulieren (AD, 2014b).

Na dit besluit werd het algauw weer rustig, totdat in maart 2015 toestemming werd verleend aan dezelfde universiteit om een gelijksoortige onderzoek uit te voeren, wederom met honden. Deze toestemming leidde nogmaals tot Kamervragen (Rijksoverheid, 2015a), wat aangeeft dat er nog steeds publieke aandacht voor was. Hoewel de Universiteit van Maastricht dus wel toestemming had, is op basis van het advies van een externe commissie besloten om geen onderzoeken met honden meer te doen omdat de veiligheid van de honden en de werknemers niet kon worden gegarandeerd wanneer er, net als het jaar ervoor, bedreigingen richting de universiteit zouden worden gemaakt (Universiteit van Maastricht, 2015; Van der Hoeven, 2014). Desalniettemin vindt de Universiteit van Maastricht het nog steeds noodzakelijk om onderzoek met en op dieren te blijven uitvoeren. In de toekomst zal dit onderzoek zich echter meer richten op schapen, geiten en varkens (Bos, 2015a), hoewel de inzet van honden niet definitief wordt uitgesloten en in een verdere toekomst wellicht wel weer wordt toegepast (Bos, 2015b).

Hoewel het debat rondom dierproeven al langer speelt, is het de laatste jaren relatief rustig geweest. De plotselinge opleving naar een discussie met, afgaande op het aantal handtekeningen die de petitie ophaalde, minstens 127.000 belangstellenden, laat zien dat het onderwerp echter nog wel leeft onder het publiek. De focus van de actie in Maastricht lag op honden, 'de beste vriend van de mens', en deze insteek heropende het debat naar dierproeven in het algemeen. De enorme publieke ophef die het onderwerp opriep, indiceert wellicht ook dat het tijd is om iets aan de kwestie te veranderen. Daarvoor zal echter wel een samenwerking tussen de verschillende partijen nodig zijn, waarvoor inzicht nodig is in de standpunten van de actoren (Gray, 2003). Deze studie richt zich op de percepties die actoren hebben over het probleem omtrent dierproeven, hoe zij het proces van interactie en het proces van besluitvorming zien en wat zij zien als een oplossing voor het probleem.

Allereerst wordt een situatieschets gegeven waaruit de doelstelling en onderzoeksvragen volgen. Daarna wordt in het theoretisch kader uitgelegd welke wetenschappelijke termen, theorieën en inzichten worden gebruikt bij het zoeken naar de antwoorden op de onderzoeksvragen. Vervolgens wordt de methode van onderzoek besproken, waarna de resultaten worden weergegeven. Tenslotte volgen een conclusie en een discussie.

1. Situatieschets

Voor een goed begrip van het vraagstuk dierproeven is kennis over het onderwerp dierproeven van belang. Daarom wordt in dit hoofdstuk een situatieschets gegeven waarin onder andere de huidige wetgeving, het aantal dierproeven en mogelijke bezwaren worden beschreven. Uit deze situatieschets volgen de probleembeschrijving en het doel van dit onderzoek, aan de hand waarvan de onderzoeksvragen zijn opgesteld.

1.1 Definitie

Voor een eenduidige interpretatie van het begrip 'dierproef', wordt in dit onderzoek de definitie aangehouden zoals beschreven in het burgerlijk wetboek, hierin wordt in artikel 1, lid 1 van de Wet op de dierproeven, een dierproef gedefinieerd als 'elk al dan niet invasief gebruik van een dier voor experimentele of andere doeleinden, waarvan het resultaat bekend of onbekend is, of onderwijskundige doeleinden, die bij het dier evenveel of meer pijn, lijden, angst of blijvende schade kan veroorzaken als, dan wel dan het inbrengen van een naald volgens goed diergeneeskundig vakmanschap. Dit omvat ieder gebruik waarvan het doel of het mogelijke gevolg de geboorte of het uit het ei breken van een dier is, dan wel het in een dergelijke toestand brengen en houden van een genetisch gemodificeerde dierenlijn, met inbegrip van het doden van dieren ten behoeve van het gebruik van hun organen, weefsels of lichaamsvloeistoffen.' Doelen waarvoor het volgens de Wet op de dierproeven acceptabel is om dierproeven uit te voeren zijn:

- Fundamenteel onderzoek;
- Translationeel of toegepast onderzoek met een van de volgende doelstellingen:
 - o de vermindering, voorkoming, diagnose of behandeling van ziekten, gezondheidsstoornissen of andere afwijkingen, dan wel de gevolgen daarvan, bij mensen, dieren of planten,
 - o de beoordeling, opsporing, regulering of wijziging van fysiologische toestanden bij mensen, dieren of planten, of
 - o het welzijn van dieren en de verbetering van de productieomstandigheden voor dieren die met het oog op landbouwdoeleinden worden gefokt;
- Elke in onderdeel b genoemde doelstelling, tijdens de ontwikkeling, vervaardiging of beproeving van de kwaliteit, doeltreffendheid en veiligheid van geneesmiddelen, levensmiddelen en diervoeders en andere stoffen of producten;
- Bescherming van het milieu in het belang van de gezondheid of het welzijn van mens of dier;
- Onderzoek gericht op het behoud van de soort;
- Hoger onderwijs of opleiding voor het verwerven, op peil houden of verbeteren van beroepsvaardigheden;
- Forensisch onderzoek.

Deze studie draait om niet om percepties over dierproeven an sich, maar om percepties over het 'vraagstuk dierproeven'. Hiermee wordt bedoeld dat er breder wordt gekeken dan enkel de meningen over het wel of niet moeten uitvoeren van dierproeven. Het gaat ook om alles wat actoren daaromheen zien, zoals bijvoorbeeld de reactie van de maatschappij, besluitvorming door de overheid, interactie met andere actoren, etc. Dit heeft (al dan niet direct of indirect) ook allemaal met dierproeven te maken, en het zijn ook punten waar actoren problemen in (kunnen) zien. Door het onderwerp zo breed te benaderen, ontstaat een meer volledig beeld dan wanneer er enkel naar specifiek het uitvoeren van dierproeven wordt gekeken.

Daarnaast wordt in deze studie meermalen verwezen naar ‘het conflict’ omtrent dierproeven. Hiermee wordt wel de discussie over het niet willen en het wel uitvoeren van dierproeven bedoeld en de verschillende partijen die in die kwestie tegenover elkaar staan door zich respectievelijk tegen dierproeven te verzetten of dierproeven juist uit te voeren. Het conflict het merendeel van de tijd niet opgemerkt door de maatschappij, maar op sommige momenten komt het wel publiekelijk ten uiting, zoals bij de situatie in Maastricht in 2014.

1.2 Geschiedenis

Al in 500 v. Christus werden dierproeven uitgevoerd. Hierbij werden levende dieren ontleed om te kijken naar de verschillende weefsels in het lichaam. In de eeuwen daarna bleven dierproeven uitgevoerd worden met dezelfde achterliggende reden: om meer te weten te komen over het lichaam en biologische processen. Halverwege de 19^e eeuw begon dierproeven ook gebruikt te worden voor het testen van medicijnen. Dit soort proeven nam vanaf het begin van de 20^e eeuw toe doordat medicijnen op grotere schaal in fabrieken werden geproduceerd en getest op veiligheid. Hoewel dierproeven in 1881 voor het eerst in het Nederlandse parlement werden besproken, duurde het nog tot 1977 voordat er daadwerkelijk wetgeving omtrent dierproeven werd gemaakt: de Wet op de dierproeven, ofwel de Wod (Stichting informatie Dierproeven, 2015a).

1.3 Wet op de dierproeven

Naar aanleiding van een Europese richtlijn over dierproeven in wetenschappelijk onderzoek (2010/63/EU) is de Wod in 2014 herzien. De wet is niet volledig vervangen, omdat er enkele nationale bepalingen in staan die verder gaan dan de Europese richtlijn en die blijven dus nog steeds van kracht. Een voorbeeld hiervan is dat de EU het doden van dieren voor het verkrijgen van hun organen niet ziet als dierproef, terwijl dat in Nederland wel zo is. De (vernieuwde) Wod is bedoeld om proefdieren te beschermen, gelijke concurrentievoorwaarden te herstellen voor het bedrijfsleven en wetenschappelijk onderzoek in de EU en om te verzekeren dat de 3 V's van toepassing zijn op elk gebruik van proefdieren (Centrale Commissie Dierproeven, 2015a).

1.3.1 De 3 V's

Vanuit de overtuiging dat wetenschap gepaard kan gaan met dierenwelzijn, hebben twee Britse biologen in 1959 de 3V's ontwikkeld: Vervanging, Vermindering en Verfijning. Pas na 20 jaar werden deze begrippen opgepakt door de proefdierindustrie en nu is het gebruik ervan ook door de overheid vastgelegd. Vervanging richt zich op het (gedeeltelijk) vervangen van de proefdieren door een alternatief, bijvoorbeeld door het gebruik van ongewervelde in plaats van gewervelde dieren, slachtafval of computermodellen. Vermindering gaat over het gebruiken van zo min mogelijk proefdieren als mogelijk, bijvoorbeeld door van te voren te berekenen hoe statistisch betrouwbare resultaten kunnen worden behaald met zo min mogelijk dieren, door kwalitatief betere dieren te gebruiken en door dieren te hergebruiken. Verfijning draait om het opzetten van het experiment op een manier dat het dier zo min mogelijk ongerief ondervindt (Stichting Informatie Dierproeven, 2015b).

1.3.2 Vergunningen voor uitvoeren van dierproeven

De Wod vereist twee vergunningen voor het uitvoeren van een dierproef: een instellingsvergunning en een projectvergunning. De instellingsvergunning wordt verleend door de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) aan instellingen die voldoen aan de eisen gesteld in de Wod, en de NVWA houdt toezicht op de naleving van deze eisen door de verschillende instellingen. Daarnaast stelt de

NVWA elk jaar een jaarverslag samen van het totale gebruik van proefdieren in heel Nederland (Nationaal Comité advies dierproevenbeleid, 2015a).

Voor elk afzonderlijk onderzoek moet ook een projectvergunning worden aangevraagd. Een vergunning wordt alleen verleend als er geen alternatieven zijn om het onderzoek uit te voeren en als het nut en de noodzaak opwegen tegen het ongerief dat het dier door het onderzoek ondervindt (Centrale Commissie Dierproeven, 2015b). Een projectvergunning kan slaan op één of meerdere dierproeven en is maximaal vijf jaar geldig (Centrale Commissie Dierproeven, 2015c). Bij de oude Wod waren alleen DEC's betrokken bij het uitgeven van een projectvergunning, sinds de herziening zijn er drie organisaties bijgekomen, waarvan er twee ook betrokken zijn bij het verlenen van projectvergunningen.

De Centrale Commissie Dierproeven (CCD) is het hoofdorgaan en als enige bevoegd om een projectvergunning uit te geven, alle aanvragen worden dus uiteindelijk door de CCD beoordeeld. De missie van het CDC is bij te dragen aan een verantwoord gebruik van proefdieren in Nederland, door kansen en mogelijkheden op het gebied van de drie V's te signaleren en te beoordelen, en door dilemma's op het gebied van proefdiergebruik duidelijk te maken. De CCD is een zelfstandig bestuursorgaan en bestaat uit vijf leden die voor een periode van vijf jaar door de Staatssecretaris van Economische Zaken zijn benoemd (Centrale Commissie Dierproeven, 2015b).

Momenteel zijn er in Nederland ongeveer 25 Dierexperimentencommissies (DEC). Deze commissies adviseren de CCD bij aangevraagde projectvergunningen en verlengingen van bestaande vergunningen. Een DEC bestaat uit minstens zeven leden, elk met een verschillende achtergrond, onder andere op het gebied van verschillende wetenschapsdisciplines, het ontwerpen van experimenten, het houden en verzorgen van dieren, ethiek, etc. Bij hun beoordeling kijken DEC's naar verschillende punten van het aangevraagde project, zoals de deskundigheid van de uitvoerders, geplande verzorging van de dieren tijdens de proef, de mate van ongerief, de (on)mogelijkheid van alternatieven, wat er met de dieren gebeurt na de proef, etc. (Centrale Commissie Dierproeven, 2015d). Een aanvraag voor een projectvergunning kan worden ingediend zonder advies van een DEC waarbij de CCD een DEC om advies vraagt, of rechtstreeks met advies van een DEC (Centrale Commissie Dierproeven, 2015c). Om onafhankelijkheid te garanderen van de DEC ten opzichte van de instelling die de aanvraag doet, mag niet meer dan de helft van de leden van de DEC op enige manier van arbeidsverhouding aan deze instelling verbonden zijn en tenminste twee leden zijn niet betrokken bij de uitvoering van dierproeven (Centrale Commissie Dierproeven, 2015d). Alle DEC's zijn aangesloten bij de Nederlandse Vereniging van Dierexperimentencommissies (NVDEC) die er onder andere naar streeft om kennis binnen en tussen DEC'S te vergroten en meer uniformiteit aan te brengen in de manier van beoordelen door de verschillende DEC's (NVDEC, 2015).

Iedere instelling die proefdieren fokt, levert of gebruikt is verplicht een Instantie voor Dierenwelzijn (IvD) op te richten. Zoals de naam aangeeft, is het doel van deze instantie om structureel het welzijn van de proefdieren te verzorgen. Dit gebeurt door de instelling te adviseren over, en toe te zien op, het dierenwelzijn vanaf de aanvraag tot en met de uitvoering van het project. Naast dat IvD leden zelf kennis op dit gebied moeten hebben, krijgt een IvD ook advies van de NCad over hoe het welzijn van proefdieren het beste kan worden verzekerd door middel van toepassing van de 3V's (Centrale Commissie Dierproeven, 2015d).

Het Nationaal Comité advies dierproevenbeleid (NCad) is opgericht om de proefdieren te beschermen die worden gebruikt voor wetenschappelijke doeleinden en onderwijs (Nationaal Comité advies dierproevenbeleid, 2015b). Het NCad bestaat uit zeven leden met elk een andere, relevante expertise, uiteenlopend van proefdierkundige wetenschappers, tot een ethicus en een

bestuurder van een dierenbeschermingsorganisatie (Nationaal Comité advies dierproevenbeleid, 2015c). Door beschikbare nationale en internationale kennis op het gebied van de drie V's toegankelijk te maken, partijen bij elkaar te brengen en innovaties te stimuleren, bevordert het NCad het 3V-beleid en 'de ethische toetsing van proefdiergebruik in wetenschappelijk onderzoek en onderwijs' (Nationaal Comité advies dierproevenbeleid, 2015d). Hierdoor wordt het proefdiergebruik geminimaliseerd en wetenschappelijke ontwikkelingen op het gebied van alternatieven versneld (Nationaal Comité advies dierproevenbeleid, 2015c). Het NCad adviseert de CCD en IvD's over de aanschaf, fok, huisvesting, verzorging en het gebruik van proefdieren en mogelijkheden voor de 3V's, daarnaast adviseert het de Staatssecretaris van Economische Zaken over de mogelijkheden van de 3V's in beleid (Centrale Commissie Dierproeven, 2015d).

1.4 Dierproeven en cosmetica

Alle producten omtrent persoonlijke verzorging vallen onder de term cosmetica, dus zowel make-up maar ook shampoo en tandpasta. Pas in het begin van de 20^e eeuw werd het gebruik van dit soort producten normaal onder de bevolking, omdat er echter geen regulatie was op dit gebied, kon alles ongecontroleerd op de markt worden gebracht. Hierdoor zijn er enkele producten geweest die de gezondheid van mensen hebben geschaad, zoals door het veroorzaken van abscessen of zelfs blindheid. Om die reden is er overgegaan op dierproeven om (bestanddelen van) cosmetica eerst te testen, en zo de veiligheid te garanderen, voordat een product op de markt werd gebracht. In de loop van de jaren zijn er zo duizenden producten op dieren getest voordat ze voor menselijk gebruik beschikbaar werden (Hesp, 2012).

Vanaf 1997 is het in Nederland verboden om dierproeven te doen voor cosmetica doeleinden, in 2004 volgde dit verbod ook in de rest van de EU. Het was toen nog wel toegestaan om individuele ingrediënten van cosmetica producten te testen, totdat dit vijf jaar later ook verboden werd. Vanaf 2013 geldt een volledig handelsverbod in de Europese Unie voor alle cosmetica producten die als eindproduct, of waarvan de grondstoffen, zijn getest op dieren (Stichting informatie Dierproeven, 2015c).

1.5 Cijfers en getallen

Vanaf 1978 wordt bijgehouden hoeveel dierproeven er jaarlijks worden uitgevoerd in Nederland. Het aantal stond dat eerste jaar op 1.572.534 dierproeven en is sindsdien gestaag afgenomen (NVWA, 2014). Tabel 1.1 geeft de totale hoeveelheid dierproeven weer per jaar voor de periode 2009 tot en met 2013 (het laatste jaar waarvan de cijfers bekend zijn) en hoeveel dieren van welke diersoorten hiervoor zijn gebruikt. Zoals te zien was er tussen 2010 en 2011 een lichte stijging van 2,5%, over de lange termijn blijft het echter een neerwaartse lijn. Voor de 526.593 dierproeven uitgevoerd in 2013, zijn 517.181 proefdieren gebruikt. Dit betekent dat 6.082 proefdieren zijn hergebruikt voor 9.412 dierproeven (NVWA, 2014).

Tabel 1.1 Totaal aantal dierproeven per jaar voor 2009-2013, onderverdeeld per diersoort.

Diersoort	2009	2010	2011	2012	2013
Muizen	279.165	285.251	285.286	271.936	256.870
Ratten	140.251	120.296	114.695	138.467	116.043
Hamsters	2.794	3.963	3.688	3.458	2.794
Cavia's	7.742	4.857	7.532	5.174	4.523
Andere knaagdieren	717	959	979	746	702
Konijnen	6.320	6.802	7.260	10.313	5.829
Honden	1.545	1.517	1.288	1.645	1.612
Katten	296	274	209	444	509
Fretten	1.284	575	885	462	405
Andere vleeseters	230	326	430	365	252
Nieuwe Wereld apen	47	93	29	117	36
Oude Wereld apen	608	355	316	276	226
Paarden	2.994	2.976	2.583	2.932	2.303
Varkens	12.943	10.516	15.034	16.935	11.408
Geiten	580	381	360	276	226
Schapen	4.106	3.021	3.106	3.244	2.867
Runderen	2.550	4.598	3.120	7.975	4.455
Andere zoogdieren	41	39	45	38	70
Kippen	85.867	81.704	76.566	68.251	66.998
Kwartels	0	74	68	39	141
Andere vogels	14.855	14.793	24.353	22.644	19.854
Reptielen	274	109	225	92	544
Amfibieën	1.252	2.318	1.719	695	412
Vissen	26.240	29.417	40.077	32.432	27.514
Cyclostomata	0	100	0	100	0
Totaal	592.665	575.278	589.853	589.056	526.593

(Naar: NVWA, 2011; NVWA, 2012; NVWA, 2014)

Tabel 1.2 geeft de doelen weer waarvoor dierproeven zijn uitgevoerd en het procentuele aandeel van elk doel in de jaren 2009 tot en met 2013. De verschillende doelen die in de tabel worden gebruikt zijn de doelen die nog in de oude Wod werden benoemd als acceptabel voor het gebruik van dierproeven. Dit zijn:

- Wetenschappelijk onderzoek: het verwerven van kennis over anatomie, fysiologie en gedrag van mens en dier en het ontstaan van ziektes (Stichting informatie Dierproeven, 2015d);
- Toegepast onderzoek: het ontwikkelen, produceren, controleren of ijken van sera, vaccins, geneesmiddelen en medische en/of veterinaire producten (NVWA, 2014);
- Toegepast toxicologisch onderzoek: het onderzoeken van mogelijke schadelijkheid van stoffen (NVWA, 2014);
- Onderwijs en training: vergroten van praktijkervaring met het behandelen van mensen en dieren (Stichting informatie Dierproeven, 2015d);
- Diagnostiek: Onderzoek naar het herkennen en opsporen van ziektes en aandoeningen (NKCA, 2015).

Tabel 1.2 Doelen van dierproeven

Doel van de proef	2009	2010	2011	2012	2013
Wetenschappelijk onderzoek	52,8%	55,2%	56,4%	51,4%	53,1%
Toegepast onderzoek	35,7%	33,7%	32,9%	34,6%	33,6%
Toegepast toxicologisch onderzoek	6,7%	6,1%	5,8%	8,7%	7,3%
Onderwijs en training	3,4%	3,4%	3,3%	3,8%	4,2%
Diagnostiek	1,3%	1,5%	1,6%	1,5%	1,8%

(Naar: NVWA, 2012; NVWA, 2014)

In 2013 hadden 80 instellingen in Nederland een vergunning voor het uitvoeren van dierproeven, negen hiervan hebben echter geen dierproeven uitgevoerd in dat jaar (NVWA, 2014). In tabel 1.3 zijn de verschillende soorten instellingen onder de vergunninghouders weergegeven.

Tabel 1.3 Soorten instellingen onder vergunninghouders in 2013

Soort instelling	Aantal
Instelling voor wetenschappelijk onderwijs, inclusief universitaire medische centra	15
Instelling voor de volksgezondheid	4
Instelling ten dienste van landbouw en diergeneeskunde	3
Overige instelling voor wetenschappelijk onderzoek	4
Industriële/eigen onderneming	44
Instelling voor middelbaar en hoger beroepsonderwijs	6
Proefdierfokbedrijf	4
Totaal	80

(Naar: NVWA, 2014)

1.5.1 Mate van ongerief

Bij het beoordelen van dierproeven wordt er niet gesproken over pijn, maar over ongerief. Dit houdt in dat er naar meer wordt gekeken dan enkel de veroorzaakte pijn, ook angst, stress, alleen zijn en ziekte worden meegerekend. Er zijn zes schalen om de mate van ongerief te meten, zoals weergegeven in tabel 1.4. Daarbij is in deze tabel ook te zien wat het procentuele aandeel is van elke schaal ten opzichte van het totaal aantal uitgevoerde dierproeven, over 2009 tot en met 2013. Een proefdier onder narcose brengen en het daar weer uit laten ontwaken valt in de schaal van matig ongerief (Stichting Informatie Dierproeven, 2015e).

Tabel 1.4 Ongerief in dierproeven, als percentage van totaal aantal dierproeven per jaar over 2009-2013.

Mate van ongerief	2009	2010	2011	2012	2013
1. Gering	38,61%	36,48%	36,35%	36,18%	34,37%
2. Gering/matig	27,52%	27,60%	29,30%	27,92%	28,24%
3. Matig	22,56%	22,71%	21,67%	23,54%	22,86%
4. Matig/ernstig	8,97%	10,09%	8,98%	8,68%	10,48%
5. Ernstig	2,32%	3,21%	3,68%	3,56%	3,91%
6. Zeer ernstig	0,01%	0,03%	0,02%	0,13%	0,15%

(Naar: NVWA, 2012; NVWA, 2014)

1.5.2 Na het eindigen van de proef

Het merendeel van de proefdieren sterft ten behoeve van het onderzoek, de benodigde informatie is meestal in de weefsels en organen van het dier te vinden en dat kan alleen via post-mortem onderzoek worden verkregen. Daarnaast sterft een deel van de dieren na de proef zonder dat het

van belang is voor het onderzoek. Deze dieren worden geëuthanaseerd om omdat ze in dergelijke mate ziek zijn dat een kwalitatief waardig leven niet meer mogelijk is en het dus humaner is om ze te euthanaseren voordat het lijden te groot wordt, het zogenaamde ‘humane eindpunt’, of omdat er geen geschikte mogelijkheid was om de dieren na de proef onder te brengen. Een kleiner deel van de proefdieren blijft na de proef leven, zij kunnen worden hergebruikt, teruggebracht naar de plaats van oorsprong of herplaatst bij particulieren (Stichting Informatie Dierproeven, 2015e). Tabel 1.5 geeft de procentuele hoeveelheden weer van de verschillende toestanden van proefdieren na het beëindigen van het onderzoek van in 2009 tot en met 2013.

Tabel 1.5 Toestand van de proefdieren na beëindiging van het onderzoek, over 2009-2013.

Situatie na beëindiging onderzoek	2009	2010	2011	2012	2013
Gestorven of gedood tijdens of ter beëindiging van onderzoek	86,14%	86,27%	85,09%	86,22%	87,32%
Gedood na beëindiging van onderzoek omdat er geen passende bestemming was	3,57%	3,96%	3,86%	2,63%	2,07%
In leven gelaten na beëindiging van onderzoek	10,30%	9,77%	11,05%	11,16%	10,61%

(Naar: NVWA, 2012; NVWA, 2014)

1.5.3 Dood of gedood in voorraad

Voor een dierexperimenteel onderzoek zijn vaak dieren nodig met dezelfde eigenschappen. Bij het fokken van deze dieren worden echter ook dieren geproduceerd die niet aan alle eisen voldoen, daarom worden voor een proef vaak meer dieren geproduceerd dan nodig zijn om zeker te zijn dat er uiteindelijk genoeg dieren zijn met de juiste (genetische) eigenschappen. Hierdoor ontstaat echter ook een groep dieren die overtollig en/of ongeschikt zijn voor een specifieke proef en die ook niet altijd bij een andere proef kan worden ingezet. Zij vallen in de in de categorie ‘dood of gedood in voorraad’; om onnodig lijden te voorkomen worden deze dieren vaak geëuthanaseerd. Naast overtollige en ongeschikte dieren bevat deze groep ook dieren die in aanmerking kwamen voor eventueel hergebruik en dieren die zijn gebruikt voor de fok maar niet zijn bestemd om zelf in een proef te worden gebruikt. Deze benaming is in die gevallen dus eigenlijk verkeerd, aangezien deze dieren niet altijd sterven (NKCA, 2014; NVWA, 2014).

Tabel 1.6 geeft een overzicht van de aantallen dieren uit de categorie ‘dood of gedood in voorraad’ over 2009 tot 2013. Te zien is dat er een gestage groei is van het aantal dieren binnen deze groep. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door een toename in het gebruik van genetisch gemodificeerde dieren, zoals transgene diermodellen in onderzoek naar bijvoorbeeld borstkanker. Deze dieren moeten een specifieke genetisch opbouw hebben, maar het proces van het fokken van deze dieren kan nog niet voorkomen dat er veel dieren met een niet-juiste genetische opbouw of geslacht worden geproduceerd en die dus niet geschikt zijn om deel te nemen in de proef (NKCA, 2014). Desalniettemin is het een groot aantal dieren, dat in 2013 zelfs groter is dan het totaal aantal gebruikte proefdieren.

Tabel 1.6 Aantallen dieren dood of gedood in voorraad, over 2009-2013.

Type dier	2009	2010	2011	2012	2013
Niet-genetisch gemodificeerd	133.976	163.413	135.568	129.040	128.485
Genetisch gemodificeerd	306.021	359.347	394.878	395.695	446.026
Totaal	439.997	495.760	530.446	524.735	574.511

(Naar: NVWA, 2014)

1.5.4 Verplichte dierproeven

Hoewel er veel aandacht wordt besteedt aan het vinden van alternatieven en minder ingrijpende methodes, is een deel van de dierproeven die worden uitgevoerd door de overheid verplicht. Dit gebeurt bijvoorbeeld voordat een nieuw medicijn op de markt mag worden gebracht (Rijksoverheid, 2015b). In 2013 werd 23,9% van de dierproeven uitgevoerd vanwege een wettelijke bepaling, ofwel van de Nederlandse overheid of vanuit de Europese Unie (NVWA, 2014). Deze overheden vinden dat de wetenschap nog niet ver genoeg ontwikkeld is om alle dierproeven met alternatieven te kunnen vervangen, om die reden zullen experimenten met dieren in de nabije toekomst nog onderdeel blijven van de samenleving (Rijksoverheid, 2015b; Rijksoverheid, 2015c).

In tabel 1.7 zijn de procentuele aandelen van het totaal aantal dierproeven die zijn uitgevoerd vanwege een wettelijke bepaling van 2009 tot en met 2013 weergegeven, te zien is dat het aantal redelijk constant ligt rond een vijfde tot een kwart van het totaal.

Tabel 1.7 Deel dierproeven uitgevoerd vanwege een wettelijke bepaling, over 2009-2013.

	2009	2010	2011	2012	2013
Percentage van totaal aantal dierproeven uitgevoerd vanwege een wettelijke bepaling	21,39%	21,31%	21,63%	26,22%	23,86%

(Naar: NVWA, 2012; NVWA, 2014)

1.6 Bezwaren

Dat dierproeven een onderdeel van de samenleving zijn en (voorlopig) blijven, is echter niet voor iedereen vanzelfsprekend. Er zijn blijvende bezwaren tegen het uitvoeren van dierproeven. Vooral ethische bezwaren worden vaak gemaakt. Dit type bezwaren slaan op de onrechtvaardigheid om een ander levend wezen in te zetten voor menselijk gebruik, en of het belang van de mens opweegt tegen het leed van het dier. Daarnaast zijn er wetenschappelijke bezwaren, waarbij wordt benadrukt dat hoewel er veel overeenkomsten zijn tussen mensen en dieren, er ook veel verschillen zijn. Daarom zijn niet alle resultaten uit dierproeven rechtstreeks te vertalen naar mensen en het uitvoeren van dierproeven zou dan ook niet ideaal zijn, waardoor er beter van alternatieven gebruik kan worden gemaakt. Ten slotte zijn er ook economische bezwaren, omdat dierproeven bijkomende kosten hebben voor het verzorgen van de dieren zijn dierproeven vaak duurder dan andere onderzoeksmethoden (Stichting Informatie Dierproeven, 2015d).

1.7 Probleemstelling

Sinds 2014 zijn dierproeven voornamelijk op een negatieve manier in de publiciteit geweest. Dit heeft ervoor gezorgd dat de legitimiteit van dierproeven onder druk is komen te staan, het is niet langer vanzelfsprekend dat ze worden uitgevoerd. Door een gebrek aan openheid en transparantie van onderzoeksinstituten over hun dierproefgebruik is de kennis over dierproeven onder het publiek gering (Proefdiervrij, 2014), daarnaast vindt het maatschappelijke debat erg gepolariseerd plaats (Cochrane, 2007; McLeod en Hobson-West, 2015). Om met dierproeven door te gaan zou de legitimiteit ervan hervonden moeten worden, ook om te zorgen dat er minder maatschappelijke weerstand tegen is. Of dit echter de meest wenselijke uitkomst is, kan niet met zekerheid worden gesteld. Er zijn veel partijen betrokken in bij het onderwerp dierproeven, met ieder een eigen mening en kijk op het onderwerp en wat precies de problemen zijn. Om tot een mogelijke oplossing te komen van het probleem en het conflict tussen de verschillende actoren, is een beter begrip nodig van de verschillende meningen die er binnen dit vraagstuk zijn (Gray, 2003). Tot nu toe is er echter nog geen onderzoek gedaan naar de precieze framing van het probleem door elk van de betrokken

actoren. Deze studie brengt daar verandering in door een kwalitatief sociaalwetenschappelijk onderzoek te doen onder de betrokken actoren naar hun percepties over het vraagstuk dierproeven.

1.8 Doelstelling

Dit onderzoek is opgezet met de volgende doelstelling voor ogen:

Inzicht krijgen in de percepties van verschillende actoren met betrekking tot het probleem, het proces en de oplossing aangaande het vraagstuk dierproeven.

Hierdoor kunnen actoren in de toekomst wellicht dichter tot elkaar worden gebracht, wat mogelijk ook tot een oplossing of verzachting van het conflict tussen de actoren zou kunnen leiden.

1.9 Onderzoeksvragen

Om de doelstelling te behalen is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

Wat zijn de percepties van de verschillende actoren met betrekking tot het probleem, het proces en de oplossing aangaande het vraagstuk dierproeven?

Om deze hoofdvraag gemakkelijker te beantwoorden is hij in stukken verdeeld en zijn onderstaande deelvragen opgesteld:

- Welke betrokken actoren zijn te onderscheiden?
- Hoe is hun visie c.q. gedrag met betrekking tot dierproeven te begrijpen?
 - o Wat zien zij als het probleem?
 - o Hoe zien zij het proces:
 - van interactie met andere actoren?
 - van besluitvorming?
 - o Wat zien zij als de oplossing?
- Hoe zijn deze inzichten te vertalen naar een advies voor het oplossen of verzachten van het conflict tussen de actoren?

1.10 Relevantie

Dierproeven zijn een onderdeel van de samenleving en het onderwerp leeft onder het publiek, zoals gebeurtenissen zoals rond de hondenexperimenten in Maastricht in 2014 benadrukken. Er zijn echter geen onderzoeken gevonden die het vraagstuk dierproeven onderzoeken vanuit het perspectief van betrokken actoren. Deze studie heeft die insteek wel en geeft zo meer inzicht de verschillende percepties van actoren over het probleem rondom dierproeven, hoe zij het proces van interactie en besluitvorming ondervinden en tegen oplossingen aankijken. Door de onderliggende belangen boven tafel te halen kunnen de partijen in de toekomst wellicht dichter bij elkaar worden gebracht tot een punt van overeenstemming.

2. Theoretisch kader

Dit hoofdstuk bespreekt een aantal theoretische inzichten aan de hand waarvan het vraagstuk dierproeven en het conflict daaromheen nader worden beschouwd.

2.1 Communicatie

Over het algemeen zijn er twee verschillende zienswijzen over de inzet van communicatie: een instrumentele en interactieve benadering (Leeuwis, 2004). Bij **instrumentele communicatie** wordt communicatie gezien als een middel om een nieuw idee of innovatie bij het publiek bekend te maken of om gedrag te sturen, en het wordt pas ingezet als het ontwikkelingsproces voltooid is. Bij **interactieve communicatie** wordt communicatie juist tijdens het ontwikkelingsproces ingezet om samen met de verschillende stakeholders in de samenleving tot passende doelen te komen waarbij het leerproces en de bereidheid tot veranderen worden vergroot (Leeuwis, 2004). Daarnaast zorgt interactieve communicatie voor een groter draagvlak onder de deelnemers omdat men zich meer betrokken voelt dan wanneer ze alleen de uitkomst te horen krijgen en wat zij daarmee moeten doen, zoals bij instrumentele communicatie (Van Woerkum en Meegeren, 1999).

Bij dit onderzoek draait het niet om het bekend maken van een nieuw product of beleid, of om communicatie te gebruiken als middel om het gedrag van de stakeholders te veranderen. Het gaat er juist om, om van de stakeholders te horen hoe zij tegenover het probleem staan en wat zij zien als mogelijke oplossing. Dit komt dus overeen met de interactieve inzet van communicatie, die in dit onderzoek dan ook van toepassing zal zijn.

2.2 Cultuur

Effectief communiceren tussen verschillende partijen is alleen mogelijk wanneer er sprake is van een enigszins gemeenschappelijke cultuur. Dit is nodig omdat cultuur invloed heeft op hoe mensen een begrip interpreteren, wanneer twee of meer mensen hetzelfde begrip anders zien, wordt het moeilijk om elkaar te begrijpen (Aarts, 1998). **Cultuur** is een patroon van denken voelen en (potentieel) handelen wat iemand is aangeleerd in de loop van zijn of haar leven onder invloed van de sociale omgeving zoals iemands gezin, school, werk, etc. (Hofstede et al., 2012).

Cultuur functioneert als een soort **referentiekader** waartegen nieuwe situaties en informatie worden afgewogen en iemands cultuur bepaalt dus hoe die persoon tegen de wereld aankijkt. Een cultuur wordt gedeeld binnen een groep en zorgt zo voor saamhorigheid, het is echter vaak moeilijk om grenzen tussen culturen aan te geven omdat er op verschillende niveaus overlappingen kunnen bestaan. Een cultuur kan bijvoorbeeld deel uitmaken van een grotere cultuur en tegelijkertijd zelf ook meerdere subculturen omvatten (Aarts, 1998). In het vraagstuk dierproeven behoren de actoren allemaal tot de Nederlandse cultuur, maar onderling zijn er verschillende subculturen van bijvoorbeeld NGO, wetenschap en politiek. Daarbij kan er binnen een subgroep ook onderscheid zijn tussen andere subgroepen, bijvoorbeeld binnen NGO's het verschil tussen activisten en meer gematigde organisaties. Wat er vaak voor zorgt dat cultuurverschillen een probleem zijn, is dat mensen meestal niet doorhebben dat zij op een eigen wijze naar een bepaald onderwerp kijken doordat zij zich er niet van bewust zijn dat zij hun eigen cultuur als vanzelfsprekende maatstaaf hebben leren gebruiken (Aarts, 1998).

2.3 Framing

Binnen een cultuur heersen veel gemeenschappelijke frames. Frames worden gemaakt en gebruikt in een proces van framing: een cognitief proces waarbij interpretaties van de wereld om ons heen worden opgebouwd en gepresenteerd om zo betekenis en te (kunnen) geven aan die wereld om ons

heen (Gray, 2003). Voor het oplossen van conflicten is een goed begrip van framing erg belangrijk, omdat verschillende betrokkenen in een conflicten vaak verschillende frames hebben aangaande de oorzaak, het belang en de oplossing ervan (Dewulf et al., 2009).

2.3.1 Twee niveaus van framing

Binnen het onderzoeksveld van conflictoplossing en onderhandeling, worden twee benaderingen van framing gebruikt, door Dewulf et al. (2009) benoemd tot: cognitieve frames en interactieve framing. **Cognitieve frames** zijn vastliggende structuren in onze herinneringen die helpen om nieuwe informatie en ervaringen te verwerken door ze af te wegen tegen voorgaande interpretaties (Gray, 2003; Dewulf et al., 2009). Hierbij geven we betekenis en significantie aan elementen van het gebeuren die binnen het frame passen en distantiëren we elementen die buiten het frame vallen. Daarnaast helpt framing bij het plaatsen van onszelf ten opzichte van een gebeurtenis of ervaring. Een frame reflecteert onze interpretatie van wat er aan de hand is en hoe wij onszelf zien en anderen die hierbij betrokken zijn (Gray, 2003). In dit perspectief zijn frames zaken die voor lange tijd relatief onveranderd kunnen blijven. Het kan ook voor een extra drempel zorgen bij het oplossen van conflicten doordat het zorgt voor vooroordelen en omdat van de relevante informatie alleen dat wat overeenkomt met al bestaande ideeën wordt gebruikt of geaccepteerd (Dewulf et al., 2009).

Interactieve framing ziet frames als communicatie middelen die individuen en groepen gebruiken tijdens hun interacties. Gedurende de interactie worden frames stukje bij beetje opgebouwd uit talloze elementen en reacties op elkaar en wordt (onbewust) onderhandeld over de richting die de interactie op gaat. Zo wordt gezamenlijk betekenis gegeven aan de wereld om hun heen. Interactieve framing ziet conflict niet als een gemoedstoestand, maar als een fenomeen dat ligt in de interacties tussen de verschillende partijen (Dewulf et al., 2009).

Deze twee richtingen vragen ook om verschillende stijlen van onderzoek. Onderzoek naar cognitieve frames richt zich op het boven tafel halen van iemands onderliggende overtuigingen en de mogelijkheid om individuen aan te zetten tot het veranderen van hun frames, bijvoorbeeld door het geven van informatie of een andere manier van denken. Dit soort onderzoek bestaat dan ook uit dataverzameling onder individuen en het analyseren van de verschillen in frames en framing tussen partijen. Onderzoek naar interactieve framing richt zich op het vinden van een gezamenlijke vormgeving aan kwesties en identiteiten tijdens een interactie, en of en hoe framing veranderd gedurende een interactie. Hiervoor wordt er gebruik gemaakt van opgenomen en uitgetypte interacties tussen meerdere individuen (Dewulf et al., 2009).

In dit onderzoek naar het vraagstuk dierproeven gaat het niet om interacties tussen de verschillende stakeholders, maar juist hoe elke partij op zichzelf tegen het probleem aankijkt. Het gaat in dit geval dus om cognitieve framing en het onderzoek zal dan ook op een individuele basis plaatsvinden.

2.3.1.1 Framing in communicatie

Naast dat framing een manier is waarop mensen naar de werkelijkheid kijken, kunnen frames ook worden ingezet in communicatie. Framing wordt dan gebruikt als instrument door de zender om de boodschap zo weer te geven dat een bepaalde interpretatie en reactie wordt opgeroepen bij de ontvanger. Een frame wordt uitgedrukt door specifieke woorden en beelden te benadrukken, dus met verschillende frames kan dezelfde informatie op een andere manier worden gecommuniceerd wat vervolgens ook een andere reactie kan oproepen. Zo haalt Perloff (2014) in zijn boek 'The Dynamics of Persuasion' een onderzoek aan van de Harvard University Medical School naar het aanbevelen van een chirurgische ingreep tegen kanker waarbij dezelfde overlevingskansen op een

andere manier weergegeven. Wanneer een chirurgische ingreep werd beschreven als 90% kans om te overleven in de eerste maand, zou 84% van de artsen de ingreep aanraden. Wanneer de ingreep werd beschreven als 10% kans om te overlijden in de eerste maand, zou nog maar 50% van de artsen de ingreep aanraden. In beide gevallen werd dezelfde informatie verstrekt, maar omdat mensen terughoudender zijn bij een negatieve verwoording dan bij een positieve, werd er door de gekozen verwoording -overlijden in plaats van overleven- anders op de dezelfde informatie gereageerd (Perloff, 2014).

Of bij de situatie in Maastricht sprake was van framing van communicatie of dat de specifieke aandacht voor labradors echt een belangrijk aspect van de kwestie was, kan niet met zekerheid worden gezegd.

2.3.2 Wat wordt geframed

Naast de verschillende manieren van framing, benoemt Dewulf et al. (2009) ook drie categorieën van wat er wordt geframed: kwesties, identiteiten en relaties en interactie processen. Elke categorie kan op zowel een cognitieve als interactieve manier worden benaderd (Dewulf et al., 2009), relevant voor dit onderzoek is echter alleen de cognitieve zienswijze, die daarom zal worden gebruikt als toelichting.

Kwestieframes ('issueframes') verwijzen naar de betekenis die wordt gegeven aan items, gebeurtenissen of problemen op een bepaald gebied. Hierbij worden de frames gezien zoals hiervoor beschreven: als vastliggende structuren in iemands herinnering die worden gebruikt om een nieuwe gebeurtenis te beoordelen (Dewulf et al., 2009).

Identiteits- en karakteriserende frames ('identity- and characterisation frames') verwijzen naar de betekenis die iemand geeft aan zichzelf en aan de relaties met anderen. Naast frames voor informatie en gebeurtenissen, hebben mensen ook frames voor hun eigen identiteit, de identiteit van anderen en relaties met anderen (Dewulf et al., 2009). Identiteitsframes zijn frames voor de manier waarop mensen zichzelf zien en de (sociale)groep of cultuur waar zij bij horen (Gray, 2003; Dewulf et al., 2009). Frames over groepsidentiteit worden gevormd door vergelijkingen van de eigen groep met andere groepen waarbij positieve frames worden gemaakt van hoe de groep zichzelf ziet en negatieve frames worden geprojecteerd op andere groepen (Gray, 2003). Deze (voor)oordelen over andere mensen of groepen worden ook wel karakteriserende frames genoemd (Gray, 2003; Dewulf et al., 2009). Het zijn positieve, negatieve of neutrale verwachtingen over de houding en het gedrag van andere partijen en worden gebruikt voor het snel maken van oordelen (Dewulf et al., 2009). Daarnaast maken mensen ook frames over hun relatie met anderen. Twee van deze frames zijn machtfames, die aangeven wat de verwachtingen zijn over de status van de andere partij, en vertrouwensframes, die aangeven in hoeverre de andere partij wordt vertrouwd of juist onbetrouwbaar is (Dewulf et al., 2009).

Procesframes ('process frames') verwijzen naar de interpretaties die de verschillende partijen hebben van hun interactieproces(sen). Dit type frames geeft een soort voorschrift over hoe iemand zich moet gedragen in verschillende omstandigheden met verschillende partijen. Er kunnen voorschriften zijn voor het gedrag in specifieke situaties, voor acties of tijdens conflicten (Dewulf et al., 2009).

Deze studie richt zich op de frames die actoren hebben van het probleem, het proces en de oplossing omtrent het vraagstuk dierproeven. Hierbij is de framing van het probleem vergelijkbaar met de eerder beschreven kwestieframes. Onder proces vallen zowel de interactieprocessen tussen actoren,

waar bovengenoemde identiteit- en karakteriserende frames en procesframes toe behoren, als het proces van wettelijke besluitvorming. Daarnaast wordt er ook gekeken naar de percepties die de actoren hebben over de oplossing voor wat zij als het probleem zien.

2.3.3 Framing en publieke discussies

Bijna elk publiek debat of publieke discussie bevat concurrerende partijen die strijden voor het -op hun manier- vaststellen van de betekenis en de interpretatie van het onderwerp. Wanneer het publiek aan zo'n debat mee wilt doen, moeten zij kiezen tussen de tegengestelde frames die door de verschillende partijen zijn opgesteld (Chong and Druckman, 2007). Dit betekent dat wanneer het aankomt op publieke discussies, framing ook een strategische component heeft. Het wordt gebruikt om betekenis te geven aan een bepaalde kant van het verhaal en gelijktijdig de frames (en betekenis) van de tegenpartij tegen te kunnen spreken. Welke manier van framen van het onderwerp of de kwestie de meeste bijval heeft -en daarmee ook een bepaald alternatief of oplossing voor het conflict- hangt samen met discussies tussen mensen die verschillende frames aanhangen. Welk frame te steunen, hoe het frame te steunen en hoe de publieke steun voor dit frame groter kan worden gemaakt, zijn strategische vraagstukken voor deelnemers aan het debat die de uitkomst ervan kunnen beïnvloeden (Pan en Kosicki, 2001). Daar komt bij dat de middelen die elke partij tot zijn beschikking heeft niet gelijkmatig tussen alle partijen zijn verdeeld. Een partij met veel middelen tot zijn beschikking, kan wellicht een opiniepeiling uitvoeren om een frame vast te stellen dat het publiek het beste aanspreekt. Daarnaast kunnen meer middelen ervoor zorgen dat een frame vaker gehoord wordt en dus bij een breder publiek terecht komt wat voor meer steun zou kunnen zorgen (Chong and Druckman, 2007).

2.3.4. Framing en conflicten

Bij het **framen van een conflict**, worden interpretaties ontwikkeld over waar het conflict over gaat, waarom het plaatsvindt, de motivaties van de betrokken partijen en hoe het moet worden opgelost. Conflicten worden geframed door zowel de deelnemers als buitenstaanders. Afhankelijk van de plaats in het conflict -als centrale speler, aanhanger of waarnemer- zal dezelfde kwestie anders worden geframed (Gray, 2003). Gray (2003) identificeert vijf manieren waarop frames tijdens een conflict worden gebruikt: (1) het definiëren van kwesties; (2) het bepalen van welke actie(s) door wie moet(en) worden ondernomen; (3) zelfbescherming; (4) het rechtvaardigen van een standpunt en (5) het mobiliseren van mensen. Bij elk conflict, ook degene omtrent dierproeven, worden deze vijf manieren door de verschillende actoren op verschillende manieren gepresenteerd.

2.3.4.1 Herframing

Frames zijn niet permanent, ze kunnen veranderen door nieuwe informatie of gebeurtenissen die de kijk op een situatie of conflict veranderen. Met name wanneer het gaat over het veranderen van frames die horen bij een bepaald conflict, is het een vereiste dat men zich kan verplaatsen in de zienswijze van de andere partij. Pas als een partij zich realiseert dat er meerdere manieren zijn om naar hetzelfde conflict te kijken, kan er een verandering in framing van dit conflict plaatsvinden. Over het algemeen is echter wel de hulp van een neutrale derde partij nodig om de andere deelnemers het conflict anders te laten interpreteren (Gray, 2003). Voor het **herframen** haalt Gray (2003) vijf technieken aan die Moore in 1986 heeft bedacht: (1) verander van specifieke naar meer algemene belangen; (2) beperk het conflict of verdeel het op in kleinere stukken; (3) vertaal het geschil over waarden naar belangen; (4) identificeer een hoger overkoepelend doel en (5) wordt het eens over

het oneens zijn. Desondanks is het geen garantie dat herframing een conflict kan oplossen (Gray, 2003).

2.4 Conflict

In 1987 stelt Coombs dat conflicten ontstaan door dat tegenpartijen of hetzelfde willen en met iets anders genoeg moeten nemen, of verschillende dingen willen en genoeg moeten nemen met hetzelfde (Coombs, 1987). De Dreu et al. (2008) voegen hier aan toe dat in beide gevallen ook het onderscheid kan worden gemaakt tussen een symmetrische en asymmetrische structuur. Bij een **symmetrisch conflict** willen beide kanten dat de status quo veranderd en moeten beide partijen in meer of mindere mate samenwerken om dit te realiseren. Bij een **asymmetrisch conflict** wilt één kant dat de status quo veranderd, maar de andere kant wilt dat de situatie hetzelfde blijft (De Dreu et al., 2008). Voor de ophef in 2014 kon dit debat worden gezien als een asymmetrisch conflict, waarbij wetenschappers en de overheid de status quo wilden behouden met het gebruik van dierproeven, en enkele NGO's juist een verandering wilde door afschaffing van dierproeven. Nu is dat echter niet meer zo duidelijk te stellen. Doordat er meer weerstand is tegen dierproeven in de samenleving, is de huidige situatie wellicht ook niet meer wenselijk voor de wetenschappers. Er kan dus nog niet met zekerheid worden gesteld of er in dit geval sprake is van een symmetrisch of asymmetrisch conflict.

Of het een symmetrisch of asymmetrisch conflict is heeft echter wel consequenties voor de strategie van beide partijen in het conflict en voor de mogelijke strategieën voor het oplossen van het conflict. In symmetrische conflicten is de macht onder de deelnemende partijen redelijk gelijkmatig verdeeld omdat beide partijen verandering willen zien. Bij een asymmetrisch conflict is het echter de partij die geen verandering wilt, de verdediger, die over het algemeen de meeste macht heeft. Dit komt omdat doordat de verdediger het voordeel heeft van het zogenaamde 'status quo vooroordeel' ('status quo bias'). Dit houdt in dat als mensen moeten kiezen, zij over het algemeen kiezen voor de huidige manier in plaats van verandering. Daarnaast wil men de status quo niet graag veranderen omdat het opgeven van de status quo voelt als verliezen en het behouden van de status quo een gevoel van controle geeft. Dit maakt het erg moeilijk om de verdediger tot actie en verandering over te halen, want nietsdoen voelt gelijk aan winnen. Hierdoor hebben zij dus een betere positie dan de uitdager, de partij die de verandering wel wilt (De Dreu et al., 2008).

Dit verschil in animo om iets aan de kwestie te veranderen, kan het moeilijk maken om tot een overeenkomst of oplossing te komen. Wanneer een conflict lang voort duurt doordat er weerstand is tegen een oplossing, wordt het ook wel een '**onhandelbaar conflict**' genoemd (Burgess et al. 2006). Deze definitie houdt echter niet in dat het conflict niet op te lossen is (Burgess et al., 2006; Asah et al., 2012), het zal echter wel gepaard moeten gaan met een fundamentele verandering in de werkelijke situatie en/of de framing van de kwestie (voor herframen zie paragraaf 2.3.3.) (Asah et al., 2012).

2.4.1 Conflict management stijlen

Bij het omgaan met conflicten worden over het algemeen vijf verschillende stijlen onderscheiden: vermijden, toegeven, compromissen sluiten, doordrukken en samenwerken. Bij **vermijden** gaat een partij het conflict uit de weg waardoor het dus ook niet wordt opgelost, bij **toegeven** geeft een partij toe aan de eisen van de ander zodat de relatie tussen de partijen goed blijft, bij **compromissen sluiten** geven beide partijen iets in en wordt de middenweg genomen, bij **dwingen** wijken de verschillende partijen niet af van hun standpunt en dwingen hun zienswijze en oplossing op de andere partij(en) en bij **samenwerken** proberen de partijen gezamenlijk nieuwe alternatieven te

ontwikkelen om zo samen het doel te bereiken en de wensen van alle partijen zo veel mogelijk te vervullen. Hoewel elke stijl voordelen heeft in bepaalde situaties, maakt de aanwezigheid van sommige stijlen, zoals doordrukken en vermijden, het over het algemeen lastig om een conflict op te lossen waarbij alle partijen het eens zijn met de overeenkomst (Nieuwenhuis, 2010). Welke stijlen de verschillende actoren hanteren in het conflict rondom dierproeven, is nog niet duidelijk. Het kan echter wel van invloed zijn op de manier waarop zij deelnemen aan het conflict en het kiezen van een mogelijke strategie om het conflict op te lossen.

2.4.2. Onderhandelen

Conflicten kunnen worden opgelost door onderhandelingen tussen de verschillende partijen. Er zijn drie manieren om te onderhandelen. **Zacht onderhandelen**, waarbij persoonlijke conflicten worden vermeden en makkelijk wordt ingegeven bij druk van de andere partij, **hard onderhandelen**, waarbij elke onderhandeling wordt gezien als een wedstrijd die gewonnen moet worden wat vaak ten koste gaat van de relatie tussen de partijen, en **principiële onderhandeling** waarbij hard wordt onderhandeld over de verdienste maar die zacht is voor de mensen (Fischer et al., 2011).

In hun boek over onderhandelen, stellen Fischer et al. (2011) dat de principiële manier van onderhandelen het meest succesvol is in het vinden van een win-win situatie en dus ook de betrokken partijen met het beste gevoel achterlaat. Fischer et al. beschrijft deze onderhandelingsstechniek als bestaande uit vier aspecten die -wanneer goed toegepast- een onderhandeling tot een goed einde kunnen brengen.

- Mensen: de mensen (onderhandelaars) en het probleem moeten gescheiden worden gehouden, wordt niet persoonlijk in het argumenteren;
- Belangen: focus op de (onderliggende) belangen en niet op posities, hoewel de verschillende partijen tegenstrijdige posities hebben kan er wel een overeenkomst zijn in onderliggende belangen;
- Opties: bedenk meerdere opties met het oog op wederzijds/gezamenlijk voordeel voordat er wordt beslist wat er wordt gedaan, soms kan het ene alternatief een ander -en beter- alternatief oproepen dus bedenk er zoveel mogelijk;
- Criteria: baseer het resultaat van de onderhandeling op een objectieve standaard, dit maakt het voor beide partijen makkelijker te accepteren en vergroot de geloofwaardigheid van de overeenkomst (Fischer et al., 2011).

Het oplossen van een conflict met een uitkomst die door iedereen geaccepteerd wordt, is dus een zeer moeilijk en gecompliceerd proces. Doordat deze studie zich richt op het vinden van de percepties van actoren, kunnen zo wellicht ook de achterliggende belangen worden achterhaald. Dit draagt bij aan het tweede aspect van onderhandelen, en kan het toekomstige proces van de partijen bij elkaar brengen wellicht vergemakkelijken.

2.5 Ter afsluiting

Iedereen heeft een eigen cultuur die hij of zij deelt met een specifieke groep, en een gemeenschappelijke cultuur is nodig om effectief met elkaar te kunnen communiceren. Omdat mensen echter vaak niet doorhebben dat zij een specifieke cultuur, en de daarbij behorende kijk op de wereld, hebben, kunnen (communicatie)problemen ontstaan. binnen een cultuur zijn veel gemeenschappelijke frames die worden gemaakt om betekenis en interpretatie te (kunnen) geven aan de wereld om ons heen. Een frame reflecteert iemands interpretatie van wat er aan de hand is en hoe wij onszelf en anderen zien die hierbij betrokken zijn. Verschillende onderwerpen kunnen worden geframed, zoals kwesties, de eigen identiteit, andere groepen of personen en interactie

processen. Frames zijn niet permanent, ze kunnen veranderen door nieuwe informatie of gebeurtenissen die de kijk op een situatie of conflict veranderen, desalniettemin is herframing geen garantie voor het oplossen van een conflict. Conflicten kunnen symmetrisch (beide partijen willen verandering) of asymmetrisch (één partij wilt verandering, de ander wilt dat de situatie hetzelfde blijft) zijn, wat invloed heeft op de machtsverhoudingen binnen een conflict. Over het algemeen is in een symmetrisch conflict de machtsverdeling gelijkwaardiger en heeft in een asymmetrisch conflict de verdedigende partij de meeste macht. Bij het omgaan met conflicten worden verschillende stijlen gehanteerd die het vinden van een bevredigende oplossing, door middel van onderhandelen, al dan niet vergemakkelijken of vermoeilijken.

3. Methode van onderzoek

In dit hoofdstuk zal de manier waarop het onderzoek is uitgevoerd worden uitgelegd en zal een overzicht worden gegeven van de respondenten.

3.1 Type onderzoek

Deze studie was een kwalitatief sociaalwetenschappelijk onderzoek gericht op het krijgen van inzicht in bepaalde (groepen) personen en hun percepties. Het was kwalitatief omdat het ging om het verkrijgen van diepgaande informatie in plaats van een grote hoeveelheid, en sociaal-wetenschappelijk omdat het zich richtte op de mens in zijn sociale omgeving.

3.2 Dataverzameling

Het onderzoek draaide om persoonlijke meningen en zienswijzen, en om dit te onderzoeken zijn interviews de beste methode (Baarda et al., 1996). De data is verzameld door middel van open interviews die persoonlijk en individueel (face-to-face en één respondent tegelijk¹) zijn afgenomen. Er is voor dit type interview gekozen vanwege de grote mate van flexibiliteit, zo kunnen vragen extra worden uitgelegd, kan er makkelijker worden doorgevraagd om meer informatie te achterhalen (Baarda et al., 2013) en kan er worden gereageerd op non-verbale communicatie. Daarnaast zijn individuele interviews makkelijker te organiseren dan bijvoorbeeld groepsinterviews (Baarda et al., 2013). Het voordeel van open interviews tegenover gestructureerde interviews, is dat er geen gebruik wordt gemaakt van een vooropgestelde lijst met gesloten vragen, maar het gesprek een wat meer vrij verloop kan hebben. Ter bevordering van een gemoedelijke sfeer en om deelnemen aan het onderzoek aantrekkelijker te maken voor de respondenten, vonden de interviews plaats op een locatie die de respondent had uitgekozen, zoals bij de respondent thuis, op het werk of in een café. Om te garanderen dat de belangrijkste punten wel werden behandeld en bij alle respondenten dezelfde aspecten aan bod kwamen, is er gebruik gemaakt van een topiclijst met enkele voorbeeld vragen als startpunt (Baarda et al., 1996). Het interview begon met enkele algemene vragen over dierproeven, daarna werd er dieper ingegaan over het publieke debat, de plek van de respondent binnen het onderwerp en zijn of haar mening over andere actoren en eventuele interactie. Vervolgens werden er enkele vragen gesteld over de wetgeving, voornamelijk de herziening van de Wod, en over de gebeurtenissen van 2014 en of die iets voor de respondent hebben veranderd. Ten slotte werd besproken wat de respondent graag veranderd zou zien en hoe dit dan zou moeten gebeuren.

Voor het beantwoorden van de eerste deelvraag, wat de verschillende actoren zijn die binnen dit onderwerp zijn te onderscheiden, is literatuuronderzoek gedaan ter aanvulling van de verschillende actoren die door respondenten werden benoemd, om zeker te zijn dat er geen actor werd gemist.

3.3 Respondenten

De onderzoekspopulatie bestond uit alle actoren in het debat rondom dierproeven. Dit is echter een zeer uitgebreide groep en de precieze samenstelling ervan was aanvankelijk nog onduidelijk. Daarom is voor het vinden van respondenten eerst de focus gelegd op de spelers in de kwestie rondom de experimenten met honden in 2014. Deze personen zijn vrij recentelijk nog direct bij het onderwerp betrokken geweest waardoor hun ervaringen en ideeën beter in het geheugen liggen. Dit maakte het waarschijnlijker dat de respondenten meer relevante informatie zouden vertellen wat de uitkomst

¹ Bij één interview waren twee personen aanwezig, zij behoorden echter wel tot dezelfde organisatie/actor.

van het onderzoek actueler zou maken. Vervolgens zijn respondenten benaderd die niet rechtstreeks bij de kwestie in 2014 betrokken waren maar wel via hun werk betrokken zijn bij het onderwerp dierproeven en zo een goede aanvulling vormden. Tabel 6 geeft een overzicht van de respondenten en hun manier van betrokkenheid bij dierproeven. Van de tien respondenten zijn er vier (respondent 2, 3, 8 en 9) direct betrokken geweest bij de kwestie omtrent labradors in 2014.

Tabel 3.1. Overzicht respondenten

	Naam	Functie/organisatie	Datum en plaats
1.	Michelle van Doorn	Partij voor de Dieren, voorzitter afdeling Gelderland	19 oktober Nijmegen
2.	Frits Prinzen	Professor fysiologie aan Universiteit Maastricht; Onderzoeker bij Cardiovascular Research Institute Maastricht (CARIM), onderdeel van de Universiteit Maastricht	20 oktober Maastricht
3.	Robert Molenaar	Animal Rights, in 2014 ADC, leidde protest tegen UM in 2014	21 oktober Haarlem
4.	Coenraad Hendriksen	Hoogleraar alternatieven voor dierproeven aan Universiteit Utrecht; Programmaleider alternatieven voor dierproeven bij Intravacc; Lid NCad	22 oktober Bilthoven
5.	Jim Lee	Publiek, collectant voor KWF Kankerbestrijding	24 oktober Zoetermeer
6.	Margreet Huisman	Publiek, aanhanger ADC	26 oktober Zoetermeer
7.	Rob Steenmans	Instantie voor Dierenwelzijn van Wageningen University; Docent proefdierkunde aan Wageningen University	6 november Wageningen
8.	Albert Scherpbier	Decaan Faculty of Health, Medicine and Life Sciences van de Universiteit Maastricht	9 november Maastricht
9.	Karin Eizema, Nelleke van der Houwen ²	De Hartstichting, respectievelijk research manager en adviseur wetenschapsvoorlichting	11 november Den Haag
10.	Katharina Kardinal	Senior beleidsmedewerker dossier dierproeven ministerie van Economische Zaken	13 november Den Haag

3.4 Data analyse

Elk interview is opgenomen en volledig uitgetypt. Uit deze ruwe data is eventuele onrelevante tekst geschrapt. De relevante tekst van elke respondent is vervolgens opgedeeld in één van de categorieën probleem, proces of oplossing, waarbij in de categorie proces een onderscheid werd gemaakt tussen interactie en beleid. Vervolgens werden de drie categorieën van alle respondenten bij elkaar gevoegd, zodat alle informatie van elke categorie bij elkaar stond. Binnen elke categorie werden de stukken tekst onderverdeeld in kleinere fragmenten over specifieke deelonderwerpen, waarbij elk fragment werd gelabeld met een relevante term. Daarna zijn de fragmenten tekst in kernwoorden samengevat, zo werd een duidelijk overzicht van alle percepties verkregen en aan de hand daarvan zijn de resultaten opgesteld.

² Dit interview is gelijktijdig afgenomen bij twee personen, maar is verwerkt als ware het één actor.

4. Resultaten

Uit de afgenomen interviews is een grote hoeveelheid informatie verkregen, wat in dit hoofdstuk zal worden besproken. Begonnen wordt met een beschrijving van de verschillende actoren binnen het onderwerp dierproeven, en de tweedeling die hierin kan worden gemaakt. Vervolgens wordt beschreven wat de respondenten tijdens de interviews naar voren brachten, ingedeeld in de drie deelonderwerpen die terugkomen in de deelvragen: het probleem, het proces en de oplossing. Omdat het draait om de verschillende percepties die onder actoren bestaan, maar niet wie welke perceptie heeft, wordt er geen onderscheid gemaakt tussen de specifieke respondenten of actoren, enkel tussen de twee groepen die in de eerste paragraaf, paragraaf 4.1, zullen worden uitgelegd, het kan dus zo zijn dat niet iedereen binnen één groep dezelfde percepties deelt.

4.1 Betrokken actoren

Hoewel bediscussieerd kan worden of (proef)dieren zelf niet ook actoren zijn, worden in dit onderzoek alleen menselijke actoren besproken. De grootste groep actoren is de maatschappij, dierproeven worden namelijk uitgevoerd in naam van de maatschappij om de veiligheid en gezondheid van de mensen te beschermen. Daarnaast maakt het publiek gebruik van de producten die resulteren uit dierproeven zoals medicijnen, medische technieken, voedingsmiddelen, huishoudelijke producten, etc.

Actoren die meer direct bij dierproeven betrokken zijn, alhoewel erg divers, grofweg in twee groepen te verdelen: actoren die dierproeven in stand houden en actoren die dierproeven bestrijden. Bij de instandhouders is de belangrijkste actor die dierproeven in stand houdt de overheid (en internationaal gezien ook de Europese Unie), door het verplicht stellen van dierproeven in bepaalde situaties. Naast het opstellen van de regels omtrent dierproeven, zorgt de overheid (in de vorm van de NVWA) ook voor de controle op de naleving van deze regels. Naast de overheid zijn ook vergunninghoudende instellingen die dierproeven uitvoeren en proefdieren fokken belangrijke actoren. Er zijn momenteel tachtig instellingen met een vergunning voor het uitvoeren van dierproeven, maar geen exacte cijfers over het aantal mensen wat direct met dierproeven bezig is voor hun werk, zoals onderzoekers, diervverzorgers en biotechnici. Als vergunningsverlener is ook de CCD een actor net als de DEC's die ook bij dit proces zijn betrokken. Daarnaast zijn er organisaties die geen dierexperimenteel onderzoek uitvoeren maar het wel financieren, zoals bijvoorbeeld gezondheidsfondsen die een bepaalde ziekte of aandoening willen genezen. Indirect zijn ook de donateurs van dit soort fondsen een actor, omdat zij het met hun donaties mogelijk maken voor de fondsen om onderzoek te financieren.

Bestrijders van dierproeven zijn over het algemeen dierenrechtenorganisaties, in de vorm van NGO's of als een politieke partij, en de mensen die betrokken zijn bij deze organisaties, bijvoorbeeld door een lidmaatschap, het geven van donaties of het meedoen bij protesten. De NCad behoort ook tot deze groep, net als wetenschappers die zich inzetten op het gebied van onderzoek naar dierproeven en organisaties die onderzoek naar alternatieven voor dierproeven financieren en promoten.

In dit onderzoek zijn vier van de respondenten bestrijders van dierproeven en zes instandhouders, zoals aangegeven in tabel 4.1.

Tabel 4.1 Soorten actoren onder respondenten.

Soort	Respondent	
Bestrijders	Michelle van Doorn	Partij voor de Dieren
	Robert Molenaar	Animal Rights (in 2014 ADC)
	Margreet Huisman	Publiek, aanhanger ADC
	Coenraad Hendriksen	Programmameider alternatieven, NCad
Instandhouders	Frits Prinzen	Onderzoeker Maastricht Universiteit
	Albert Scherpbier	Decaan FHML Maastricht Universiteit
	Karin Eizema, Nelleke vd Houwen	Hartstichting
	Jim Lee	Publiek, collectant KWF
	Rob Steenmans	IvD Wageningen, docent proefdierkunde
	Katharina Kardinal	Overheid

4.2 Resultaten uit de interviews

De rest van dit hoofdstuk is gewijd aan de resultaten die uit de interviews naar voren zijn gekomen, hierbij zijn de antwoorden en percepties van de respondenten onderverdeeld in de drie categorieën die terugkomen in de onderzoeksvragen: het probleem, het proces en de oplossing.

Naast deze drie categorieën, is de respondenten ook gevraagd naar hun mening over dierproeven in het algemeen. Opmerkelijk genoeg heeft geen van de respondenten gezegd onvoorwaardelijk vóór de uitvoering van dierproeven te zijn. Enkele bestrijders geven aan tegen dierproeven te zijn vanwege een rationele overweging omdat dieren ook pijn kunnen voelen, een ethische overweging of omdat het onnodig is, we dieren netjes moeten behandelen en het testen ook op andere manieren kan. Er is echter ook een bestrijder wiens mening aansluit aan bij die van de instandhouders, zij gaven aan dat zij liever geen dierproeven hebben, maar dat dierproeven voorlopig nog nodig zijn omdat er nog onvoldoende gevalideerde alternatieven zijn en veiligheid en gezondheid van de mens in sommige gevallen opweegt tegen het ongerief van een dier. Dierproeven kunnen echter zeker wel minder en beter en als er goede alternatieven beschikbaar zijn, zouden die gebruikt moeten worden.

4.2.1 Het probleem

Tijdens de interviews kwamen verschillende percepties naar boven over wat het probleem is omtrent dierproeven, ook zagen de meeste respondenten meer dan één probleem.

Onder de bestrijders van dierproeven wordt het onder andere als een probleem gezien dat mensen vast zitten in bepaalde manieren van denken. Zo plaatsen mensen zich over het algemeen boven andere diersoorten en gebruiken andere dieren voor hun eigen belangen en gemak zonder het dier te erkennen als een voelend individu, daarnaast -of daardoor- is in de onderzoekswereld een vast denkpatroon ontstaan dat diermodellen de beste optie zijn voor (medisch) onderzoek. Het zou lastig zijn om die vaste denkpatronen te veranderen omdat ze al lang bij mensen aanwezig zijn, maar het is wel door die vaste manier van denken dat wetenschappers niet of weinig open zouden staan voor veranderingen met betrekking tot dit onderwerp.

Ook benoemen bestrijders de tegenstrijdigheid in de maatschappij tot een probleem, zoals meneer Hendriksen zegt *“Dat is het probleem, we leven in een maatschappij die twee dingen wil.”* (persoonlijke communicatie, 22 oktober 2015). Doelend op het feit dat men liever geen dierproeven

ziet, maar wel verwacht dat vaccinaties veilig zijn en dat er medicijnen worden ontwikkeld tegen ziektes.

Een probleem dat enkel door instandhouders wordt gezien, is wanneer onderzoeksinstellingen zwichten voor druk van activisten, zoals de Universiteit Maastricht deed bij de situatie met labradors in 2014. Dit wordt als een probleem gezien omdat het ontwikkelingen stopt die wel nodig zijn, het een signaal af kan geven dat protesteren werkt en dit in de toekomst dus vaker kan gaan voorkomen, het lijkt te zeggen dat (dat soort) dierproeven dus inderdaad niet nodig zijn en het gevaarlijk is dat emotie wint van de ratio.

Sommige problemen worden door zowel bestrijders als instandhouders genoemd, zoals het gebrek aan openheid en transparantie van onderzoeksinstellingen en wetenschappers over hun dierexperimenteel onderzoek. Dit probleem wordt benoemd door zowel instandhouders zelf als door niet-instandhouders en meestal kwam het besef van het bestaan van dit probleem door de situatie in Maastricht in 2014. Instandhouders zelf noemen dan ook een gebrek aan besef over de noodzaak van voorlichten als reden van geslotenheid in het verleden. Onder bestrijders leeft de opvatting dat instellingen opzettelijk gesloten zijn om te verbergen wat ze doen omdat ze weten dat wat ze doen niet door de beugel kan.

Dit gebrek aan openheid zou volgens sommige respondenten ook de oorzaak kunnen zijn van een ander probleem wat respondenten van beide kanten aanwijzen, namelijk een laag bewustzijn en hoge onwetendheid onder het publiek als het gaat over dierproeven. Waarom dit een probleem is, zien beide kanten echter wel anders. Bestrijders zien het als een probleem omdat, als meer mensen bewust werden over alles wat in de proefdierwereld gebeurt zij (nog) meer tegen dierproeven zouden worden en hier (waarschijnlijk) meer naar zouden handelen waardoor er dus sneller een eind komt aan dierproeven. Ook zorgt een laag bewustzijn van dierproeven dat men zich alleen met dierproeven bezighoudt wanneer zij hiervan horen in de media. Er is echter ook een bestrijder wiens mening -dat mensen niet moet reageren vanuit primaire emoties maar beter moet nadenken- beter aansluit bij instandhouders. Zij zien een laag bewustzijn en hoge onwetendheid als een probleem omdat het publiek daardoor te weinig weet van wat dierproeven precies inhouden en niet stilstaan bij waarom dierproeven worden gedaan, daardoor is er ook geen nuance in hun standpunt over dierproeven en ontstaat weerstand.

De manier waarop het maatschappelijke debat plaatsvindt werd ook door beide kanten als een probleem benoemd. Instandhouders wijten dit voornamelijk aan de media doordat zij maar één kant van het onderwerp zouden belichten: het standpunt van activisten. De berichtgeving vanuit de media zou over het algemeen ongenueanceerd zijn, er wordt geen of niet voldoende ruimte gegeven aan andere partijen om hun uitleg te geven waardoor het dus moeilijk is voor onderzoeksinstellingen, overheid en andere organisaties om hun standpunt te delen. Op momenten dat er wel aandacht wordt besteed aan beide kanten, zouden alleen de meest extremen van elke kant tegenover elkaar gezet worden wat dus ook geen goede weergave is van de werkelijkheid. Sommige bestrijders sluiten zich hierbij aan, maar onder anderen leeft het idee dat er geen maatschappelijk debat is omdat dit opzettelijk uit de weg wordt gegaan -en wettelijk onmogelijk wordt gemaakt- door de belanghebbenden, zoals overheid en industrie.

Tenslotte benoemen zowel bestrijders als instandhouders een probleem dat is ontstaan als een gevolg van ofwel de ophef in Maastricht of de herziening van de Wod, namelijk dat sommige onderzoekers hun dierproeven naar het buitenland verplaatsen. Geen van de respondenten heeft hier zelf mee te maken, maar ze hebben het gehoord van collega's of kunnen zich voorstellen dat het

gebeurd. In het buitenland zou de wetgeving gemakkelijker zijn en de eisen voor dierenwelzijn lager. Het probleem wat respondenten hierin zien, is het ontlopen van een morele verantwoordelijkheid door onderzoekers en een verminderde kwaliteit van zowel onderzoek als dierenwelzijn. Zoals mevrouw Eizema van de Hartstichting uitlegt: *“Die verhalen hoor ik al hoor, dat het al weggaat. En dan niet zozeer naar China, maar bijvoorbeeld naar Oostbloklanden ofzo, waar inderdaad de regelgeving minder goed is, toezicht is er niet, dus ja dan wordt de kwaliteit van het onderzoek alleen maar slechter, dat kun je gewoon zeggen”*, waar haar college mevrouw van der Houwen vervolgens aan toevoegt: *“En als je voor dierenwelzijn bent, is het de vraag of ze daar wel voor dieren zorgen hè, het is toch een andere cultuur.”* (persoonlijke communicatie, 11 november 2015).

4.2.2 Het proces

Percepties van actoren over het proces zijn onderverdeeld in twee subcategorieën: het proces van interactie met andere actoren, waarbij ook de percepties van respondenten over zichzelf worden betrokken, en het proces van besluitvorming.

4.2.2.1 Het proces van interactie met andere actoren

Respondenten geven aan dat interactie tussen actoren vaak voorkomt, zowel binnen één groep als met actoren van de andere groep, maar er zijn ook respondenten die geen interactie met andere actoren hebben, of het zelf wel hebben maar zeggen verder geen interactie te zien tussen de andere actoren onderling, vanwege emoties en frustraties uit het verleden die interacties tegenwerken.

Wat zowel bestrijders als instandhouders noemen als het gaat over interactie, is dat het afhangt van wederzijds respect. Actoren moeten eerlijk zijn naar elkaar en een constructieve houding hebben, dus bereid zijn de dialoog aan te gaan en mee te werken en te denken in plaats van alleen maar eisen te stellen. Dat de houding van een actor als een belemmering kan werken om er een interactie mee aan te gaan, illustreert meneer Prinzen met het voorbeeld van de ADC van vóór de acties in 2014: *“(…) kwam die hier twee keer per jaar beneden staan protesteren met twintig man met een hondenkop op enzo. En dan zei je ook: doe! En dan ging je weer verder. Goed, zij stonden er ook op een manier bij die geen discussie toeliet, dan loop je er ook langs en dan denk je: bekijk het maar.”* (persoonlijke communicatie, 20 oktober 2015). Actoren aan beide kanten moeten dus een houding hebben die het toestaat, of beter nog uitnodigt, om met elkaar in gesprek te gaan. Wanneer wordt verwacht dat een actor de interactie niet op een gewenste manier wilt aangaan, wordt interactie met die actor vermeden. Zo gaf meneer Steenmans aan nooit contact te hebben gehad met de ADC en daar ook geen behoefte aan te hebben, op de vraag of dat ook gold voor andere bestrijders was zijn antwoord: *“Nouja ik geef de cursus proefdierkunde, en in de cursus proefdierkunde geef ik ook aan Dierenbescherming en Proefdiervrij een podium, dat zij ook iets kunnen vertellen over hun standpunt. Dus met die mensen heb ik gewoon contact, ik nodig ze uit voor mijn cursus. Maar dat zijn mensen die de dialoog aangaan. En ik heb minder behoefte aan mensen die menen dat dat niet nodig is.”* (persoonlijke communicatie, 6 november 2015).

Zowel instandhouders als bestrijders zien dat interactie tussen verschillende actoren en het eventueel opbouwen van een relatie nuttig kan zijn, sommige instandhouders zeggen echter wel dat zij waarschijnlijk niet de aangewezen persoon zijn voor een betekenisvolle interactie omdat ze te laag op de ranglijst staan, er kan dan beter via een soort vereniging of georganiseerde groep iets worden ondernomen.

Problemen die respondenten ondervinden bij of tijdens interactie met andere actoren is wanneer actoren zich anders presenteren tijdens een persoonlijk gesprek dan tegenover hun achterban, waardoor je dus eigenlijk niet verder komt. Ook zijn instandhouders die niet bij de situatie

van 2014 waren betrokken, terughoudend met het opzoeken of accepteren van interactie met bestrijders omdat zij bang zijn voor eenzelfde soort situatie of dat de openheid verkregen door de interactie wordt misbruikt. Soms worden moeilijkheden ook veroorzaakt door een actor zelf, zoals wanneer de juridische en/of communicatie afdeling een betekenisvolle interactie in de weg staat door geen volledige openheid te willen verlenen uit angst voor ongewenste gevolgen. Bestrijders noemen het ook een uitdaging (in de positieve zin) om de interactie vorm te geven wanneer het eenmaal is begonnen, omdat het lastig is om druk te blijven uitoefenen wanneer een instandhouder laat zien zijn best te doen.

Respondenten binnen één groep praatten vaak positiever over actoren binnen dezelfde groep dan over actoren buiten de eigen groep, maar actoren buiten de eigen groep worden niet allemaal hetzelfde beoordeeld. Voor de instandhouders zijn activistische partijen zoals de ADC, minder goed om mee te werken (deels ook omdat de ADC zich in het verleden niet altijd aan de wet heeft gehouden) dan een gematigder groep als Proefdiervrij of de Partij voor de Dieren, al zou laatstgenoemde niet altijd voldoende op de hoogte zijn van het onderwerp. Desalniettemin erkennen enkele instandhouders wel het belang van partijen zoals de ADC, zoals meneer Scherpbier zegt: *“Vind ik op zich helemaal prima en moet ook, denk ik. Ik denk dat het goeie van dat soort actiegroepen is dat ze het bewustzijn heel erg vergroot hebben, dat is denk ik goed.”* (persoonlijke communicatie, 9 november 2015). Daarbij zorgen zij dat het onderwerp dierproeven op de politieke agenda blijft en er dus altijd druk is om te veranderen. Ook zou de houding van de ADC³ volgens sommige instandhouders sinds de gebeurtenissen in Maastricht verfijnder zijn geworden waardoor er beter mee om kan worden gegaan, anderen zien deze ontwikkeling echter niet.

Bestrijders zien instandhouders vooral als (onbewust) vastzittend in hun vaste gewoonten en denkpatronen waardoor ze weinig bereid zijn om aan oplossingen te werken. Ook zien bestrijders instandhouders als bang voor de publieke perceptie en eventuele druk die daarvan uitgaat en dat zou ook de rede zijn dat veel instandhouders erg gesloten zijn richting buitenstaanders. Deze geslotenheid wekt daarbij ook weer argwaan op, zoals mevrouw van Doorn uitlegt: *“Het is altijd verdacht als mensen angstvallig deuren gesloten willen houden. (...) Dan moet je toch gaan denken: hé, daar zal wel iets niet kloppen.”* (persoonlijke communicatie, 19 oktober, 2015). Dit geldt vooral voor onderzoeksinstellingen en wetenschappers, onderzoeksfinanciers zoals gezondheidsfondsen⁴ worden gezien als oneerlijk in hun communicatie richting collectanten en donateurs. Enkele instandhouders die niet waren betrokken bij de situatie in Maastricht delen deze perceptie, terwijl degene die wel bij de honden waren betrokken gezondheidsfondsen juist zien als een goede partner, alleen zouden zij soms wat onhandig zijn in het naar buiten brengen van informatie.

Bestrijders vinden dat bestrijders en instandhouders ongelijk worden beoordeeld. Zo zouden universiteiten en gezondheidsfondsen in de emotie dingen kunnen roepen die niet (helemaal) waar zijn en daar niet op afgerekend worden, terwijl bestrijders altijd hun huiswerk moeten doen en erop worden aangesproken wanneer iets niet (helemaal) klopt.

Instandhouders hebben ook het idee dat een organisatie met een grote naamsbekendheid een makkelijke prooi is voor activisten, waardoor de publieke opinie op hun wordt gericht terwijl andere organisaties die ernstiger of meer dierproeven uitvoeren, maar minder in de publieke aandacht staan worden vergeten. Bestrijders beamen dat instanties met een grote

³ Over het algemeen werd de ADC genoemd terwijl het huidige Animal Rights werd bedoeld.

⁴ Vanwege de associatie met de situatie in 2014 werd de specifiek de Hartstichting benoemd, maar ook collectebusfondsen in het algemeen.

naamsbekendheid sneller de aandacht krijgen in de media, en dat die instellingen zo worden gebruikt om een verandering van gedachte te krijgen onder alle instandhouders en meer bewustzijn onder het publiek.

De overheid wordt door sommige respondenten gezien als degene die de uiteindelijke beslissing moet maken over de richting van het beleid na alle partijen gehoord te hebben, andere respondenten zien juist het werkveld als degene die verandering moet initiëren omdat die waarschijnlijk sneller dingen gedaan krijgt en omdat verandering vanuit het werkveld betekent dat de denkwijze onder instandhouders verandert.

Onder bestrijders en instandhouders heersen verschillende percepties over hoe het publiek tegen dierproeven aankijkt. Bestrijders zeggen dat de meerderheid van de bevolking te allen tijde tegen dierproeven is vanwege een natuurlijke aversie. Enkele bestrijders erkennen echter ook dat het zo kan zijn dat wanneer emotionele argumenten worden gebruikt, zoals voorbeelden van zieke kinderen, en mensen er op die manier over na gaan denken, dat de mening van het publiek veranderd. Dit sluit weer aan bij de perceptie van instandhouders, die het idee hebben dat niemand dierproeven wilt, maar als aan het publiek wordt uitgelegd waarom dierproeven worden gedaan - dus voor de gezondheid en veiligheid van mensen- mensen het belang en de noodzaak ervan inzien en het verzet zal verminderen. De meerderheid van de bevolking zou wel de balans zien tussen dierproeven en het belang voor mensenlevens, en een mensenleven vaak nog boven het leven van een dier stellen. De twee respondenten die behoren tot het publiek, lijken zich hierbij aan te sluiten. Zo stelt mevrouw Huisman: *“Ik heb vier katten en krijg er straks nog eentje bij, ik vind niet dat je beesten moet laten lijden ten behoeve van mensen. Dat is eigenlijk wat ik vind. Maar ik kan me wel voorstellen dat als jij een kind hebt met kanker.. dan kan je best een beetje nuanceren natuurlijk (...)* (persoonlijke communicatie, 26 oktober 2015), en meneer Lee zegt over collecteren voor het KWF: *“we doen het voor dat doel, om medicijnen te ontwikkelen. En hoe? Dat maakt niet uit (...) Ik denk dat als ik de ziekte niet zelf had gehad, dat die [mening] dan wel anders was.”* (persoonlijke communicatie, 24 oktober 2015). Beide citaten laten zien dat wanneer de keuze moet worden gemaakt tussen een mensenleven, van een kind of van jezelf, de houding tegenover dierproeven wordt bijgesteld.

De mate van invloed die een respondent zichzelf toeschrijft hangt voor zowel bestrijders als instandhouders af van de plaats die zij innemen binnen een organisatie. Respondenten die hoger in een organisatie staan, zien zichzelf -en eventueel de gehele organisatie- als meer invloedrijk dan respondenten die op een lager niveau onderdeel zijn van een organisatie of die behoren bij het publiek.

Er zit wel een verschil tussen bestrijders en instandhouders in hoe zij hun invloed zien op het maatschappelijke debat. Bestrijders zien zichzelf als invloedrijk hierin omdat zij de media aan hun kant hebben en daarmee het publiek kunnen beïnvloeden waarna die publieke druk kan worden gericht op instandhouders. De publieke druk is zowel hun macht, als hetgeen waar zij afhankelijk van zijn. Omdat de aandacht en interesse van het publiek ook snel weer afneemt, is het noodzakelijk om het onderwerp dierproeven onder de aandacht van het publiek te houden. Met de publieke perceptie aan hun kant zoeken de meeste bestrijders de confrontatie met instandhouders juist op omdat dat de mogelijkheid geeft om instandhouders te beïnvloeden, hierbij hebben zij een uitgedachte strategie: *“Wij leggen de lat hoog, en hoe zij daar zelf op reageren, dat is hun verantwoordelijkheid. (...) Maar als wij tandoos de gesprekken ingaan dan blijft het bij een kopje koffie drinken en gebeurt er weinig.”* (R. Molenaar, persoonlijke communicatie, 21 oktober, 2015).

Instandhouders daarentegen hebben niet echt een tactiek als het aankomt op confrontaties of interacties met andere actoren, zij proberen het meestal uit de weg te gaan of te voorkomen. Dat komt ook omdat zij zichzelf als van lage invloed zien in het maatschappelijke debat, omdat dat debat voornamelijk zou worden gevormd door activisten en de media. Daar zijn zij niet blij mee, want instandhouders zoals gezondheidsfondsen zijn afhankelijk van het publiek voor hun financiering, en andere instandhouders zijn niet afhankelijk van het publiek, maar er wel erg gevoelig voor.

Met betrekking tot het maatschappelijke debat, wordt de media dan ook meerdere keren genoemd als een actor. Bestrijders zien de media als iets positief dat kan worden gebruikt om het publiek mee te bereiken en zo druk te leggen op instandhouders. Instandhouders, en een enkele bestrijder, zien de media juist als deel van de oorzaak waarom het publiek niet goed is voorgelicht over dierproeven, de media zou niet geïnteresseerd zijn in het geven van een genuanceerd verhaal, maar juist liever opschudding veroorzaken.

Hoewel niet alle respondenten direct te maken hebben gehad met de situatie rondom de labradors in Maastricht in 2014, hadden bijna alle respondenten -zowel direct betrokken als buitenstaanders- hun eigen kijk op dit voorval.

Respondenten aan beide kanten zijn het erover eens dat de Universiteit Maastricht niet heel sterk was in haar communicatie. De UM heeft te lang geprobeerd om de experimenten onder de pet te houden waardoor toen het eenmaal uitkwam de publieke ophef groot was. Dat je dit soort situaties eigenlijk voor moet zijn door van te voren goed te communiceren, is dan ook iets wat veel instandhouders van deze gebeurtenis hebben meegenomen.

Respondenten zijn het er ook over eens dat de ADC toentertijd goed gebruik heeft gemaakt van het feit dat het om labradors ging, bijna alle respondenten betwijfelen of het met een andere diersoort, of zelfs een ander hondenras, hetzelfde was gelopen. Betrokken bestrijders zelf denken echter van wel, omdat het om de urgentie van de situatie ging, wellicht dat het aantal opgehaalde handtekeningen lager was, maar de actie zou ook succesvol zijn geweest als het om ratten was gegaan. Dat het labradors was echter wel een mooie kans om weer de aandacht op dierproeven te richten, waarna het bewustzijn om deze honden hopelijk doordruppelt naar kleinere diersoorten.

Het feit dat instandhouders werden aangevallen op datgene waarvoor zij zijn bedoeld -het uitvoeren of financieren van dierexperimenteel onderzoek om ziekten te genezen- zonder dat zij zich goed konden verdedigen in de media, omdat die daar niet de ruimte voor gaf, gaf een gevoel van machteloosheid, ook omdat instandhouders niet degene zijn die de wet kunnen veranderen. Instandhouders noemen het voorval ook buiten verhouding, het ging in dit geval om 39 honden terwijl er jaarlijks honderdduizenden knaagdieren worden gebruikt waar nauwelijks aandacht aan wordt besteed.

Hoewel het niet de bedoeling was van bestrijders om iemands veiligheid in het geding te brengen, en ook niet alle betrokken instandhouders zich bedreigt hebben gevoeld, is de uiteindelijke beslissing om niet met de hondenexperimenten door te gaan genomen vanwege veiligheids-overwegingen. Instandhouders zien een probleem in deze beslissing (zie paragraaf 4.2.1) en geloven daarnaast niet dat het alleen om de veiligheid van de honden en de medewerkers te doen was maar vooral om de beeldvorming en het imago van de universiteit.

Door deze situatie is bij de meeste respondenten het besef van het belang van openheid en transparantie hetzij opgeroepen dan wel versterkt en bij sommige respondenten heeft het ook een verandering in gedrag veroorzaakt. Zo probeert de Universiteit Maastricht meer open te zijn door het geven van interviews met uitleg over het belang van dierproeven en het uitnodigen van pers in het

diercentrum en de Hartstichting heeft naar aanleiding van het gebeuren haar beleid aangepast en kijkt nu strenger naar de kwaliteit van een onderzoeken voordat zij het financiert en is er meer informatie over dierproeven te vinden op de website.

4.2.2.2 Het proces van besluitvorming

Het proces van besluitvorming ging voornamelijk over de herziende Wod. De meningen hierover waren verdeeld, respondenten aan beide de kanten benoemden zowel positieve als negatieve punten. Bestrijders zijn positief over het feit dat er strenger wordt gekeken naar het ontwerp van de proef voordat een vergunning wordt verleend en dat er met de vernieuwde procedure meer transparantie is en mogelijkheid tot bezwaar aantekenen door buitenstaanders. Ook zien zij de verlengde aanvraagprocedure als een manier om onderzoekers meer te laten nadenken over het experiment en of het echt wel nodig is. Wellicht werkt het ook als een soort ontmoediging omdat het zoveel meer moeite kost om een dierproef te kunnen uitvoeren dat onderzoekers sneller afhaken en aan alternatieven gaan denken. Desalniettemin zijn bestrijders ook sceptisch, omdat de onderzoekswereld klein is wordt verwacht dat het ons-kent-ons principe zal opspelen en beoordeling dus niet geheel onafhankelijk gebeurt, daardoor zouden meer onderzoeken worden goedgekeurd dan eigenlijk zou moeten.

Instandhouders zien potentie in het meer moeten samenwerken met de werkvloer om mogelijke problemen te tackelen voordat er met het onderzoek wordt begonnen en ook de verhoogde transparante en harmonisering van de ethische toets zijn genoemde pluspunten. Echter zien de meeste instandhouders voorlopig alleen nog maar nadelen en werd de oude manier als beter gezien. Vanwege de toegenomen bureaucratie en de langer durende aanvraagprocedure is onderzoek vertraagd, waardoor de ontwikkeling stilstaat terwijl de kosten oplopen. Wel wordt erkend dat deze vernieuwde opzet nog geen jaar oud is en er dus nog wat kinderziektes in het systeem zitten, en zowel het werkveld als de CCD hun draai nog moeten vinden. Ook hebben instandhouders vertrouwen in de onafhankelijkheid van de beoordeling, omdat de CCD een onafhankelijk orgaan is en mensen ervaren genoeg zijn om persoonlijke gevoelens uit te schakelen. Verwacht wordt dat de gehele situatie wel zal verbeteren, maar dat gezegd, blijven zowel bestrijders als instandhouders sceptisch totdat de vernieuwde opzet zich over een paar jaar heeft bewezen.

Enkele instandhouders kwamen wel met suggesties waarmee de vergunningsaanvraagprocedure zou kunnen worden verbeterd. Een optie zou zijn om landelijk een globale vergunning te verlenen voor het type onderzoek (naar hartziekten, kanker, etc.) omdat daar vaak een aantal standaard ingrepen bij worden uitgevoerd en op lokaal niveau de verdere details in te vullen. Ook werd geopperd om publiek bij de uiteindelijke beslissing te betrekken, zodat zeker is dat er maatschappelijke steun is voor de te beoordelen onderzoekslijn, bijvoorbeeld dierproeven voor onderzoek naar lifestyleziektes zoals obesitas.

4.2.3 De oplossing

Overeenkomstig met het feit dat respondenten vaak meer dan één probleem zagen, werden er ook meerdere oplossingen voorgedragen.

Bestrijders van dierproeven noemen het een oplossing als er een verandering komt in de manier waarop mensen tegen dieren aankijken, vooral met betrekking tot onderzoekers die af moeten stappen van het idee dat diersmodellen de beste (of enige) optie zijn voor hun onderzoek. Die verandering is al wel zichtbaar onder een deel van de wetenschappers, maar moet nog verder worden doorgevoerd. Deze omslag in denken zou ook nodig zijn om het ontwikkelen van alternatieven aan te moedigen. Zowel instandhouders als bestrijders denken dat het vinden van

alternatieven de beste oplossing is om alle problemen op te lossen. Desalniettemin zijn er ook instandhouders die betwijfelen of dierproeven wel volledig kunnen worden vervangen, als de veiligheid van de mens gegarandeerd moet blijven.

Respondenten zien wel in dat dierproeven sowieso niet van de een op de andere dag kunnen worden stopgezet. Mede om die reden, zouden respondenten aan beide kanten zouden dan ook graag zien dat de maatschappij meer bewust en beter geïnformeerd wordt over dierproeven. Bestrijders denken dat als meer mensen zouden weten over de onacceptabele dingen die gebeuren in de proefdierwereld, dat meer mensen zich bij hun zouden aansluiten waardoor er sneller een eind kan komen aan dierproeven. Instandhouders vinden het belangrijk dat het publiek beter geïnformeerd wordt over dierproeven, omdat zij dan beter weten wat er echt aan de hand is in plaats van enkel de berichtgeving in de media voor waar aan te nemen. De maatschappij moet bewust worden van waarom dierproeven worden gedaan en ze dus meer in perspectief zien, ze moeten nuanceren in wat zij denken en dat kan alleen als mensen beter geïnformeerd zijn.

Een oplossing die door bijna elke respondent wordt genoemd (bij één bestrijder kwam het niet ter sprake) en die volgens respondenten ook samenhangt met een beter geïnformeerd publiek, is dat onderzoeksinstituten, wetenschappers en organisaties die op een andere manier gebruik maken van dierproeven opener en transparanter moeten zijn over wat zij doen op dierexperimenteel gebied, waarom en hoe dit gebeurt en wat er wordt gedaan aan het vinden en gebruiken van alternatieven. Mogelijke manieren die worden genoemd voor het geven van meer informatie en openheid zijn: het uitnodigen van de pers, rondleidingen in een onderzoeksinstituten, regelmatige berichten in de media zoals bijvoorbeeld in wetenschapsbijlagen, (eigen)websites, en documentaires. Onder bestrijders leeft ook de opvatting dat beter geïnformeerd publiek kan leiden tot minder protest, maar daarbij ook dat openheid nodig is voor verandering: je moet weten wat er precies aan de hand is voordat je er gericht iets tegen kunt doen. Daarnaast willen bestrijders vooral ook meer eerlijke communicatie, niet verbergen wat er wordt gedaan en geen gladde praatjes maar eerlijke en echte openheid en transparantie. Dit geldt specifiek ook voor fondsen als de Hartstichting die wel dierproeven financieren en gebruik maken van de resultaten van dierproeven, maar hier in het verleden niet altijd eerlijk voor uit zijn gekomen tegenover het publiek. Bij dit laatste sluiten ook enkele instandhouders zich aan, hoewel andere instandhouders geen problemen hebben met de communicatie door de Hartstichting. Belangrijk vinden zowel bestrijders als instandhouders dat organisaties die gebruik maken van dierproeven op welke manier dan ook, proactief zijn in hun communicatie, zoals mevrouw Kardinal verklaart: *“Ik wil graag een pro-actieve manier van communiceren: wat doen wij en wat levert het op en wat is het.. En nu bijvoorbeeld, het projectplan van Maastricht is geWobt hè, van de Wet openbaarheid van bestuur, en je zou ook ervoor kunnen kiezen om het sowieso open te gooien en om te zeggen: nou kijk dat doen we en dat kost zoveel proefdieren.* [Onderzoeker: Dus dat de hele Wob niet meer nodig is eigenlijk?] *Nee, nee, dat je gewoon helemaal helder en open bent over wat je aan het doen bent, en dat zal ook de mensen aanzetten om nog een keertje goed na te denken: doen we het wel goed?”* (persoonlijke communicatie, 13 november 2015).

Respondenten aan beide kanten erkennen wel dat het lastig zou kunnen zijn om deze verandering waar te maken omdat onderzoeksinstituten erg intern gericht zijn en die houding eerst moet veranderen, sommige instandhouders zien dit al wel gebeuren, maar andere respondenten nog niet. Daarnaast spelen er ook verschillende belangen en emoties mee die het kunnen bemoeilijken om meer open te zijn, voorbeelden die hiervan zijn genoemd zijn angst voor situaties als in Maastricht, angst voor het verliezen van subsidies, de moeilijkheid om uit te leggen waarom je een

dier bewust pijn doet aan mensen die toch al tegen dierproeven zijn, onwillende communicatieafdelingen en onhandigheid van wetenschappers in communiceren met niet-wetenschappers.

Ten slotte zien respondenten aan beide kanten graag een verbetering van het maatschappelijke debat. Partijen moeten meer mee gaan in het debat, maar vooral ook moet de grijze massa erbij worden betrokken in plaats van enkel de extremen van elke kant tegenover elkaar te zetten. Ook zou het beter zijn als partijen constructief mee- of samen werken in plaats van de hakken in het zand te zetten of alleen maar hard te schreeuwen. Over de invulling van het debat worden ideeën gegeven als dat er moet worden nagedacht over of iedereen het nog wel eens is met alle onderzoekslijnen waarvoor dierproeven worden gedaan, kunnen organisaties meer doen aan veranderingen zoals bijvoorbeeld alternatieven dan nu wordt gedaan en hoe kan het anders? Er worden echter geen ideeën gegeven voor hoe de verandering in het maatschappelijke debat moet worden gerealiseerd of in wat voor vorm het uiteindelijk plaats moet vinden. Er was slechts één instandhouder die Zwitserland als voorbeeld gaf, daar werd een referendum gehouden over dierproeven waardoor iedereen gedwongen werd om zich erin te verdiepen.

4.3 Ter afsluiting

Actoren met betrekking tot dierproeven zijn in te delen in twee groepen: bestrijders en instandhouders. Hoewel deze twee groepen een andere insteek in het onderwerp hebben, zijn er toch meerdere percepties die met elkaar overeen komen. Zo zien beide groepen deels dezelfde problemen, en worden voor deze problemen ook dezelfde oplossingen genoemd. Daarnaast stellen bestrijders en instandhouders dezelfde eisen aan een interactie, vooral instandhouders verwachten echter dat niet alle bestrijders zich altijd daaraan zullen houden waardoor zij bepaalde interacties vermijden. De gebeurtenissen van 2014 in Maastricht heeft veel respondenten het besef bijgebracht van het belang van openheid en transparantie.

5. Conclusie

Dit hoofdstuk zal antwoord geven op de onderzoeksvragen. Eerst zullen de antwoorden op de drie deelvragen worden gegeven en daarna zal de hoofdvraag worden beantwoord.

5.1 Antwoorden op de deelvragen

Het doel van dit onderzoek was inzicht krijgen in de percepties van de verschillende actoren met betrekking tot het probleem, het proces en de oplossing aangaande het vraagstuk dierproeven. Daarvoor was het om te beginnen van belang om te weten welke betrokken actoren binnen dit vraagstuk zijn te onderscheiden. Het bleek dat er veel verschillende actoren zijn, uiteenlopend van de overheid tot de maatschappij en van wetenschappers tot activisten. In deze studie zijn tien van deze actoren geïnterviewd. Hoewel een deel van de respondenten in hun werkzaamheden wel dierproeven uitvoert of mogelijk maakt, heeft geen van de geïnterviewde actoren gezegd onvoorwaardelijk vóór de uitvoer van dierproeven te zijn, maar gaf iedereen aan liever geen dierproeven meer te hebben. Er is dus geen sprake van een verdeling van de betrokken actoren in voor- en tegenstanders van dierproeven, maar tussen actoren die met hun gedrag dierproeven bestrijden (bestrijders) en actoren die met hun gedrag dierproeven in stand houden (instandhouders). Dat er geen sprake was van voorstanders van dierproeven en dat alle respondenten liever geen dierproeven meer zouden hebben, laat ook zien dat de actoren in de basis al meer met elkaar gemeen hebben dan zij wellicht van elkaar denken.

De visie c.q. het gedrag van de bestrijders en instandhouders met betrekking tot dierproeven is te begrijpen door hun percepties over wat het probleem is, hoe het proces (van interactie met andere actoren en van besluitvorming) gaat en de oplossing voor het probleem. Problemen die door bestrijders worden genoemd zijn het vastzitten in een bepaalde denkwijze, de tegenstrijdigheid in maatschappij, een gebrek aan openheid en transparantie door instandhouders, een laag bewustzijn en hoge onwetendheid onder publiek, de manier waarop het maatschappelijk debat plaatsvindt omdat instandhouders dat opzettelijk zouden vermijden, en de verplaatsing van dierproeven naar het buitenland. Interactie met andere actoren wordt door bestrijders als nuttig gezien omdat het kan helpen om de bewustzijn bij instandhouders te veranderen, wat vergemakkelijkt wordt doordat de media en publieke perceptie aan hun kant zouden staan, maar het hangt wel af van wederzijds respect en een constructieve houding. De herziende Wod zou een verbetering kunnen zijn, maar heeft nog meer tijd nodig om zichzelf te bewijzen. Oplossingen die door bestrijders worden genoemd zijn dan een veranderde manier van denken over het gebruik van dieren, alternatieven voor dierproeven, een beter geïnformeerd publiek, meer openheid en transparantie door instandhouders en een verbetering van het maatschappelijke debat. Instandhouders zien het als een probleem als instandhouders toegeven aan de druk van activistische bestrijders, een gebrek aan openheid en transparantie door instandhouders, een laag bewustzijn en hoge onwetendheid onder het publiek, de manier waarop het maatschappelijk debat plaatsvindt doordat het vooral bepaald wordt door de media en activisten en ongenueanceerd is, en de verplaatsing van dierproeven naar het buitenland. Interactie met andere actoren kan nuttig zijn omdat het voor meer (wederzijds) begrip kan zorgen, maar het hangt wel af van wederzijds respect en een constructieve houding en het wordt niet verwacht dat elke bestrijder zich aan die regels zal houden, waardoor bepaalde interacties soms worden vermeden. Omdat het maatschappelijke debat voornamelijk zou worden bepaald door de media en activistische bestrijders zien instandhouders zichzelf als weinig invloedrijk, maar het publiek zou wel begrijpen waarvoor dierproeven worden uitgevoerd als dat aan hen zou worden uitgelegd. De herziende Wod zou een verbetering kunnen zijn, maar heeft nog meer tijd nodig om

zichzelf te bewijzen. Oplossingen die instandhouders noemen zijn alternatieven voor dierproeven, een beter geïnformeerd publiek, meer openheid en transparantie door instandhouders en een verbetering van het maatschappelijke debat.

Uit de interviews kwamen enkele inzichten naar voren die kunnen worden vertaald naar een advies voor het oplossen van het conflict tussen bestrijders en instandhouders. Dat beide groepen actoren aangeven veranderingen te willen zien, laat zien dat het conflict tussen bestrijders en instandhouders een symmetrisch conflict is, wat het gemakkelijker maakt om het conflict op te lossen omdat beide partijen theoretisch gezien dezelfde macht hebben. Het feit dat de twee groepen een andere stijl hebben bij het aangaan van interacties en conflicten kan een bevredigende oplossing van het conflict echter wel in de weg staan en het zou daarom beter zijn als beide groepen de stijl van samenwerken zouden aannemen. Voor het volledig oplossen van het conflict tussen de actoren zoude dierproeven moeten stoppen, omdat die echter voorlopig nog niet uit de samenleving zullen verdwijnen, zal het conflict vooralsnog dus nog niet volledig kunnen worden opgelost. Het zou echter wel kunnen worden verzacht, door het oplossen van problemen die een goede verstandhouding in de weg staan. Er zijn enkele problemen die door zowel bestrijders als instandhouders zijn benoemd, de oplossing daarvan kan dus zorgen voor een verandering van het conflict omdat het voor beide partijen een wenselijke ontwikkeling is. Het is daarvoor positief dat instandhouders erkennen en accepteren dat het probleem deels bij hen zelf ligt, dit betekent dat zij zelf ook het probleem kunnen oplossen en niet hoeven te wachten totdat een andere partij het initiatief neemt. Instandhouders die direct bij de situatie in Maastricht waren betrokken hebben dit ook al gedaan en hebben hun gedrag aangepast en zijn nu opener over hun dierproefgebruik. Andere instandhouders hebben echter geen verandering in gedrag genoemd, enkel een vergroot bewustzijn van de noodzaak van openheid en transparantie. Het is echter wel belangrijk dat meer instandhouders de omschakeling in gedrag maken, want zolang niet meer instandhouder hun gedrag veranderen zal het probleem van een gebrek aan openheid en transparantie langer bestaan en zal het conflict tussen bestrijders en instandhouders niet veranderen.

5.2 Antwoord op de hoofdvraag

De hoofdvraag van dit onderzoek was: *‘Wat zijn de percepties van de verschillende actoren met betrekking tot het probleem, het proces en de oplossing aangaande het vraagstuk dierproeven?’* De percepties van tien verschillende actoren over deze drie categorieën, kunnen samengevat worden weergegeven als in tabel 5.1. Hierin is te zien wat bestrijders voor percepties hadden over het probleem, het proces en de oplossing, en de percepties hierover van instandhouders, percepties die overeenkomen tussen beide partijen zijn dikgedrukt.

Ondanks dat de beide groepen (en alle actoren op zich) op een andere manier in het onderwerp staan en er op verschillende manieren bij betrokken zijn, bestaan er dus wel overeenkomende percepties tussen actoren over zowel het probleem, het proces als de oplossing. Dat zowel bestrijders als instandhouders gedeeltelijk op dezelfde manier tegen het vraagstuk aankijken, laat zien dat zij op bepaalde vlakken binnen het vraagstuk dicht bij elkaar staan dan zij zelf wellicht denken, wat het conflict tussen de groepen actoren kan verzachten. Daarnaast zou het gemakkelijker moeten zijn om de gemeenschappelijk genoemde problemen ook daadwerkelijk op te lossen, omdat er bij beide groepen actoren draagvlak is voor de oplossing ervan.

Tabel 5.1 Overzicht percepties actoren

Soort actor	Onderdeel	Perceptie
Bestrijders	Probleem	Mensen/onderzoekers zitten vast in bepaalde denkwijze
		Tegenstrijdigheid in maatschappij
		Gebrek aan openheid en transparantie door instandhouders
		Laag bewustzijn en hoge onwetendheid onder publiek
		Manier van maatschappelijk debat
		Verplaatsing van dieproeven naar het buitenland
	Proces interactie	Hangt af van wederzijds respect en constructieve houding
		Kan nuttig zijn
		Vaak positiever over actoren binnen dezelfde groep dan over actoren buiten de eigen groep, actoren buiten de eigen groep worden echter niet allemaal hetzelfde beoordeeld
		Meerderheid publiek is standaard tegen dieproeven
	Proces besluitvorming	Zien zichzelf als invloedrijk in maatschappelijk debat
		Herziende Wod heeft zowel positieve als negatieve punten, de tijd moet uitwijzen of het echt een verbetering is
	Oplossing	Verandering van denkwijze
		Alternatieven voor dieproeven
		Beter geïnformeerd publiek
		Meer openheid en transparantie door instandhouders
		Verbetering maatschappelijk debat
Instandhouders	Probleem	Als instellingen zwichten voor druk activisten
		Gebrek aan openheid en transparantie door instandhouders
		Laag bewustzijn en hoge onwetendheid onder publiek
		Manier van maatschappelijk debat
		Verplaatsing van dieproeven naar het buitenland
	Proces interactie	Hangt af van wederzijds respect en constructieve houding
		Sommige bestrijders staan niet open voor de juiste manier van interactie
		Kan nuttig zijn
		Vaak positiever over actoren binnen dezelfde groep dan over actoren buiten de eigen groep, actoren buiten de eigen groep worden echter niet allemaal hetzelfde beoordeeld
		Meerderheid publiek ziet belang dieproeven wel in (mits voorgelicht over onderwerp)
		Zien zichzelf als van lage invloed in maatschappelijk debat
	Proces besluitvorming	Herziende Wod heeft zowel positieve als negatieve punten, de tijd moet uitwijzen of het echt een verbetering is
	Oplossing	Alternatieven voor dieproeven
		Beter geïnformeerd publiek
		Meer openheid en transparantie door instandhouders
		Verbetering maatschappelijk debat

6. Discussie

Deze discussie is opgedeeld in drie delen, eerst zal de methode van het onderzoek worden bediscussieerd, vervolgens wordt besproken wat dit onderzoek betekent voor de bestaande wetenschap en literatuur en wat de literatuur zegt over bepaalde vindingen van dit onderzoek, tenslotte wordt besproken wat voor betekenis deze studie heeft voor de maatschappij.

6.1 Methodologische discussie

Door op een kwalitatieve manier onderzoek te doen naar de percepties van actoren zijn er inzichten boven tafel gekomen die een kwantitatief onderzoek waarschijnlijk had gemist, zoals dat bleek dat mensen die gebruik maken van dierproeven er niet perse voorstander van zijn. De beperkte tijdspanne waarin het onderzoek werd uitgevoerd, maakte het echter onmogelijk om meer dan tien respondenten te interviewen. Dit geringe aantal respondenten maakt het niet mogelijk om een representatieve steekproef samen te stellen in de kwantitatieve zin van het woord, waarbij de resultaten van een steekproef een afspiegeling zijn van de populatie als geheel en getalsmatig en verhoudingsgewijs te generaliseren zijn naar resultaten voor de gehele populatie (Dinklo, 2006). Deze studie is daarentegen een kwalitatief onderzoek, en in dat geval heeft de term representatief een andere betekenis. De resultaten moeten ook een afspiegeling zijn van de populatie als geheel, echter niet getalsmatig maar als een volledig beeld van alle mogelijke meningen, houdingen en gedragingen die binnen een populatie kunnen voorkomen (Dinklo, 2006). Het aantal van tien respondenten is echter nog steeds een beperking van het onderzoek, omdat er natuurlijk meer dan tien verschillende actoren betrokken zijn bij dit vraagstuk. Bij het samenstellen van de groep respondenten is echter geprobeerd om binnen het vastgestelde aantal een zo groot mogelijke verscheidenheid aan te brengen in achtergronden en manieren van betrokkenheid van de respondenten bij het onderwerp, zodat de variëteit aan gevonden percepties toch zo volledig mogelijk was.

6.1.1 Betrouwbaarheid en validiteit

De betrouwbaarheid en validiteit van een onderzoek zijn erg belangrijk, daarom is er op gelet om deze twee begrippen ook in deze studie te verzekeren.

In een kwalitatief onderzoek is de betrouwbaarheid voornamelijk afhankelijk van de onderzoeker(s), om de betrouwbaarheid van een onderzoek te kunnen beoordelen moet de rol van de onderzoeker dan ook zo duidelijk mogelijk zijn beschreven (van Zwieten en Willems, 2004), wat gedaan is in hoofdstuk 3 'Methode van onderzoek'. Daarnaast is het gebruik van citaten een aanwijzing van de betrouwbaarheid van het onderzoek, omdat het aantoont dat de gesprekken echt plaats hebben gevonden. Bovendien laten citaten de relatie zien tussen de originele gegevens en de interpretatie daarvan door de onderzoeker, waardoor deze interpretatie controleerbaar en eventueel bekritiseerbaar is (van Zwieten en Willems, 2004).

Om de validiteit te verzekeren zijn de interviews afgenomen aan de hand van een topiclijst, die voorkwam dat er onderwerpen werden vergeten, en werden alle interviews opgenomen en uitgetypt. Door het opnemen van de interviews werd voorkomen dat de onderzoeker aantekeningen hoefde te maken tijdens het gesprek waardoor er wellicht informatie kon worden gemist. Daarnaast werd voor elk interview ruim de tijd genomen zodat respondenten alles konden zeggen wat zij wilden zonder dat er op een onderwerp moest worden gekort. Daarnaast is bij het selecteren van respondenten geprobeerd om en zo volledig mogelijk scala aan actoren -en daarmee ook verschillende percepties- in het onderzoek te betrekken.

6.2 Wetenschappelijke discussie

Deze studie is bovenal een bevestiging van de theorieën uitgelegd in het theoretisch kader van hoofdstuk 2, en laat zien dat zij ook in deze context voorkomen.

Om te beginnen is het duidelijk dat er cultuurverschillen zijn tussen instandhouders en bestrijders, zoals de denkwijze dat het gebruiken van diermodellen wel acceptabel is voor instandhouders, terwijl bestrijders die denkwijze juist als probleem zien.

Ook de verschillende soorten frames die in hoofdstuk 2 zijn besproken, zoals kwestieframes (wat is het probleem), identiteits- en karakteriserende frames (hoe denken actoren over zichzelf en over elkaar) en procesframes (waar moet een interactie aan voldoen), kwamen tijdens de interviews naar voren. Daarnaast was de situatie in Maastricht in 2014 voor veel respondenten een moment dat de kwestie heeft geherframed waardoor bewustwording over het probleem van een gebrekkige openheid en transparantie ontstond.

Daarnaast is nu ook duidelijk dat het om een symmetrisch conflict gaat: zowel bestrijders en instandhouders willen iets veranderd zien aan de huidige situatie. Theoretisch gezien zouden de machtsverhoudingen tussen de verschillende groepen dan ook relatief gelijk moeten zijn, omdat niemand voordeel heeft van het status quo vooroordeel (De Dreu et al., 2008). Respondenten gaven echter aan dat zij over het algemeen degenen die de publieke perceptie aan zijn of haar kant heeft als het meeste invloedrijk zagen, wat nu de (activistische) bestrijders zijn. Ook is inzicht verkregen in de conflictmanagementstijlen die de verschillende actoren hanteren. Hoewel die elkaars tegenovergestelde zijn -doorduwen door bestrijders en vermijden door instandhouders- kan aan de hand van dit inzicht wellicht een passende tactiek worden opgesteld om de verschillende partijen dichter bij elkaar te brengen.

Zoals eerder gezegd zijn er geen onderzoeken gevonden die het vraagstuk dierproeven benaderen vanuit de percepties van de verschillende actoren. Er is echter wel literatuur over bepaalde vindingen van deze studie. Zo wordt de mening van respondenten in beide groepen dat de polarisatie van het maatschappelijk debat te wijten valt aan de media, door de literatuur ondersteund. Gamson (1988) stelt dat de media gecompliceerde onderwerpen vaak terugbrengt naar slechts twee (ver uit elkaar) liggende partijen en speelt die verschillende partijen soms ook tegen elkaar uit. Daarbij is het altijd een achterliggend motief van media om meer aandacht en lezers te krijgen, en dat kan worden bereikt door conflicten te benadrukken (David et al., 2010). Deze focus op het conflict, kan er bovendien voor zorgen dat de berichtgeving vervolgens meer over de actoren gaat dan de inhoudelijke kwestie (Kruse, 2001). Ook stelt Kruse (2001) dat de media een grote invloed heeft op hoe en wanneer sociale groeperingen, zoals die tegen dierproeven, hun acties uitvoeren, en daarnaast bepaalt de media deels de context waarin de percepties van het publiek over die acties worden gevormd. Dit wordt beaamd door bestrijders, die zeiden dat zij de media nodig hebben om het publiek te bereiken.

Daarnaast is het een belangrijke vinding dat zowel bestrijders als instandhouders vinden dat de openheid en transparantie vanuit instandhouders over hun dierproefgebruik zou moeten worden vergroot. Om dit ook daadwerkelijk uit te voeren in de praktijk zou echter nog wel een uitdaging kunnen worden, want verscheidene onderzoeken geven aan dat wetenschap en openheid en transparantie niet altijd helemaal goed samen gaan. Ten eerste zorgt de kennis en kunde van het publiek voor problemen bij transparantie. Wanneer een onderzoek moet worden vertaald naar iets wat te begrijpen is voor een grote groep mensen met weinig achtergrond kennis, kan er lastig in

detail worden in gegaan op het proces en daardoor kan de transparantie moeilijk volledig zijn (Wilson, 2009).

Daarnaast stellen Holmberg en Ideland (2010) aan de hand van hun onderzoek naar de betekenis van openheid en verborgenheid in dierexperimenteel onderzoek in Zweden, dat binnen de gehele wetenschapscultuur het dilemma tussen openheid en verborgenheid zichtbaar is, maar dat binnen de dierproefsector specifieke patronen en technieken van geheimen en geheimhouding bestaan. Wetenschappers zouden wel beseffen dat openheid nodig is voor het krijgen van maatschappelijke steun, maar ze zouden daarbij kiezen voor een 'selectieve openheid' waarbij slechts gedeeltelijk openheid en transparantie wordt gegeven. De verstrekte informatie wordt gereguleerd en vervolgens zorgt de verborgenheid van en binnen de dierproefsector voor de mogelijkheid om alles bij hetzelfde te houden en verandering tegen te gaan. Ook behoudt verborgenheid de huidige, afstandelijke relatie tussen wetenschap(pers) en publiek (Holmberg en Ideland, 2010).

Dit laatste sluit aan bij een onderzoek van McLeod en Hobson-West (2015), al formuleren zij het precies andersom: dat het geven van (meer) transparantie omtrent dierproevengebruik het potentieel heeft om de huidige status quo te veranderen en specifiek ook de relatie tussen wetenschap en maatschappij. Dit onderzoek vond plaats in het Verenigd Koninkrijk, waar wetenschappers en overheid transparantie inzetten om maatschappelijk vertrouwen in de wetenschap (terug) te krijgen. Het geven van volledige transparantie wordt echter vaak beperkt of gehinderd door andere sociale normen, waardoor er dus meer sprake is van semi-transparantie met een bepaalde mate van verborgenheid (McLeod en Hobson-West, 2015), wat overeenkomt met Holmberg en Ideland's selectieve openheid.

Daarbij zien McLeod en Hobson-West (2015) dat verschillende groepen actoren transparantie op een andere manier inzetten: de bestrijders in dit onderzoek gebruikten het tegen verborgenheid door instandhouders en de instandhouders gebruikten het tegen onbegrip en wantrouwen. Deze percepties komen overeen met de percepties van de bestrijders en instandhouders in Australië. In een onderzoek van O'Sullivan (2006) naar de transparantie over dierproeven in Australië, bleek dat de bestrijders in dit onderzoek meer transparantie zagen als een manier om meer publieke tegenstand tegen dierproeven te krijgen en de instandhouders zagen het als een manier om meer maatschappelijke steun te krijgen voor het uitvoeren van dierproeven. Beide onderzoeken komen overeen met de percepties van bestrijders en instandhouders van deze huidige studie in Nederland. Het is dus gebruikelijk voor groepen actoren om op een verschillende manier naar het effect van meer openheid en transparantie te kijken, en binnen dezelfde groep actoren eenzelfde perceptie te hebben, zelfs tussen verschillende landen. Maar zoals O'Sullivan in haar onderzoek opmerkt, kunnen niet beide groepen gelijk hebben en zal slechts één van de twee gelijk krijgen over hoe de maatschappij op een grotere openheid en transparantie zal reageren. Instandhouders zijn echter nog onwillig om de laboratoriumdeuren daadwerkelijk open te zetten om echt te kijken wat er gebeurt en wie er gelijk krijgt (O'sullivan, 2006).

6.3 Maatschappelijke discussie

Zolang dierproeven blijven bestaan, zal het conflict tussen bestrijders en instandhouders blijven voortduren, deze studie laat echter wel zien dat dit conflict zou kunnen worden verzacht. Bovenal doordat de resultaten laten zien dat de verschillende actoren dichter bij elkaar staan dan dat zij waarschijnlijk zelf denken. Zo is aangetoond dat er (bij dit onderzoek) geen onvoorwaardelijke voorstanders waren van het uitvoeren van dierproeven en er dus niet gesproken kan worden van

voorstanders tegen tegenstanders en dat zelf mensen die gebruik maken van dierproeven het liever anders zien. Daarnaast zijn er overeenkomende problemen genoemd door bestrijders en instandhouders. Als die gemeenschappelijk genoemde problemen zouden worden opgelost, zou de verstandhouding tussen bestrijders en instandhouders en instandhouders en de maatschappij kunnen worden verbeterd, doordat er minder is waar actoren zich druk over maken. Ook het feit dat enkele genoemde problemen met elkaar in verband staan, laat zien dat met de relatief simpele oplossing van meer openheid en transparantie ook verbetering kan komen in het bewustzijn en de kennis onder het publiek, wat ook een weerslag kan hebben op de manier van het maatschappelijke debat omdat men meer nuanceert en instandhouders zich niet meer (onbewust) verbergen.

Actoren zien een meerwaarde in interactie, en er vindt ook interactie plaats binnen en tussen verschillende groepen, maar vooroordelen weerhouden instandhouders om met sommige bestrijders de interactie aan te gaan omdat zij verwachten dat die actor zich niet aan de 'regels' (van het procesframe) houdt. Dit onderzoek laat zien dat beide groepen hetzelfde procesframe hebben en dat de karakteriserende frames die actoren van elkaar hebben dus niet perse kloppen. Dat besef kan het aangaan van interactie tussen actoren die dat eerder niet deden vergemakkelijken.

Daarnaast toont dit onderzoek ook het belang van maatschappelijke gebeurtenissen zoals in Maastricht in 2014 voor het veranderen van percepties van actoren over een bepaald onderwerp. Voor veel respondenten heeft de situatie in Maastricht hun percepties over wat een probleem is en de (gewenste) oplossing daarvoor benadrukt of juist doen beseffen en enkele instandhouders die er direct bij waren betrokken hebben aan de hand van de gebeurtenissen ook hun gedrag aangepast.

Het aannemen van een meer open houding kan voor instandhouders als universiteiten ook een positieve weerslag hebben op andere gebieden. Zo zijn universiteiten door de bezuinigingen in het universitair onderwijs meer afhankelijk van externe financiers voor het uitvoeren van onderzoek, zowel op dierexperimenteel gebied als elk ander (VSNU, 2015a; VSNU, 2015b). Een grotere openheid en transparantie, bijvoorbeeld door duidelijk te maken wat er precies met het geld wordt gedaan en wat het belang van het onderzoek is, kan wellicht helpen met het aantrekken van fondsen van externe financiers.

6.4 Aanbevelingen

Uit dit onderzoek komen twee aanbevelingen voor, één voor vervolgonderzoek en één praktische aanbeveling, voornamelijk voor instandhouders.

6.4.1 Aanbeveling vervolgonderzoek

Deze studie was, voor zover bekend, het eerste onderzoek naar percepties omtrent het vraagstuk dierproeven uitgevoerd onder verschillende bij het onderwerp betrokken actoren. Het geeft een duidelijke richting aan over hoe het vraagstuk wordt gezien, en voor een mogelijke oplossing -of verzachting- van het conflict tussen verschillende actoren. Dit onderzoek bevat echter niet de percepties van alle betrokken actoren, en van de actoren die zijn ondervraagd was er slechts één respondent, waardoor de resultaten persoonsafhankelijk kunnen zijn. Het wordt daarom aanbevolen om vervolgonderzoek te doen waarbij dit onderzoek in een uitgebreidere opzet wordt uitgevoerd. Het vervolgonderzoek zou actoren moeten betrekken die deze studie niet bevatte maar die wel belangrijk zijn binnen het onderwerp, zoals de farmaceutische industrie, vergunningverlenende organisaties, stichting Proefdiervrij, etc. Daarnaast zouden meerdere personen van eenzelfde actor kunnen worden geïnterviewd, om te achterhalen of de percepties die in dit onderzoek naar boven kwamen binnen één actor en tussen verschillende actoren breed worden gedragen, of dat die enkel bij de geïnterviewde respondenten van dit onderzoek voor kwamen.

6.4.2 Praktische aanbeveling

Uit dit resultaten van dit onderzoek komt ook logischerwijs de aanbeveling naar voren aan instandhouders om meer openheid en transparantie te geven over hun proefdiergebruik, op welke manier dat ook is (fokken, uitvoeren, financieren, etc.). Ondank dat wetenschappelijke literatuur aangeeft dat (volledige) transparantie en wetenschap niet goed samen gaan, is het toch belangrijk dat instandhouders wel proberen om meer openheid en transparantie te geven, omdat het gebrek aan openheid en transparantie voor zowel bestrijders als instandhouders een probleem is. In 2008 is al een initiatief genomen voor meer openheid omtrent dierproeven door de Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen (KNAW), de Vereniging van Universiteiten (VSNU), en de Nederlandse Federatie van Universitair Medische Centra (NFU) met het opstellen van de 'Code Openheid Dierproeven'. Het doel hiervan was 'om door zelfregulatie tot een niet vrijblijvende openheid en dialoog over dierproeven te komen' (VSNU, 2008, p2). Deze drie organisaties vertegenwoordigden ten tijde van het maken van de code een kwart van de vergunninghoudende instellingen, maar andere vergunninghouders werden uitgenodigd zich bij de code aan te sluiten en ook de overheid en onderzoeksfinanciers worden in de code genoemd als partijen die hun verantwoordelijkheid omtrent dierproeven moeten nemen.

De code legt het belang uit van het aangaan van een dialoog met de samenleving over dierproeven en waar instellingen op moeten letten wanneer zij dit doen. Daarnaast geeft de code meerdere suggesties om openheid over dierproeven te geven, zoals een jaarverslag over het proefdiergebruik, '(virtuele) rondleidingen, gesprekken met belanghebbenden, voordrachten, deelname aan publieke debatten, enquêtes, publicaties in huisorganen, websites, expliciete aandacht voor (de ethische aspecten van) dierproeven in proefschriften en bij promoties, persberichtgeving, en dergelijke' (VSNU, 2008, p11).

Dat de code in 2008 niet is opgepakt door universiteiten kan worden verklaard doordat men toen de noodzaak van openheid en transparantie nog niet inzag. Door de gebeurtenissen in 2014 is dat besef er nu wel, en heeft deze code meer kans van slagen. Het gebruik van de code is ook al goedgekeurd door universiteiten en UMC's, wat de implementatie ervan vergemakkelijkt, het is echter wel van belang dat instandhouders (weer) bekend worden met het bestaan van de code. Nu men inziet dat instandhouders opener en transparanter moeten zijn over hun dierproefgebruik, zou deze 'Code openheid dierproeven' een leidraad kunnen zijn voor instandhouders bij het veranderen van hun gedrag en het geven van meer openheid en transparantie over hun dierproefgebruik.

Literatuurlijst

Aarts, N. (1998). Een kwestie van natuur: een studie naar de aard en het verloop van communicatie over natuur en natuurbeleid. Proefschrift: Wageningen Universiteit.

Algemeen Dagblad, AD (2014a). *127.000 dierenliefhebbers steunen labradors*. Gevonden op 9 september, 2015, op

<http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3753023/2014/09/23/127-000-dierenliefhebbers-steunen-labradors.dhtml>

Algemeen Dagblad, AD (2014b). *Acht proeflabradors naar adoptiegezinnen*. Gevonden op 9 september, 2015, op

<http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3733242/2014/09/01/Acht-proeflabradors-naar-adoptiegezinnen.dhtml>

Anti Dierproef Coalitie, ADC (2014). *Acht Labradors gered van akelige dood*. Gevonden op 9 september, 2015, op <http://www.stopdierproeven.org/nl/successen/acht-labradors-gered-van-akelige-dood>

Asah, S.T., Bengston, D.N., Wendt, K. en Nelson K.C. (2012). Diagnostic reframing of intractable environmental problems: Case of a contested multiparty public land-use conflict. *Journal of Environmental Management*, 108, 108–119.

Baarda, D.B., Goede, M.P.M., de en Meer-Middelburg, A.G.E, van der (1996). *Open interviewen, praktische handleiding voor het voorbereiden en afnemen van open interviews*. Houten, NL: Educatieve Partners Nederland.

Baarda, B., Bakker, E., Julsing, M., Fischer, T., Peters, V., Velden, T., van der en Goede, M.P.M. (2013). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten, NL: Noordhoff Uitgevers bv.

Bos, W. (2015a). *Einde dierproeven honden*. Gevonden op 9 september, 2015, op <http://www.observantonline.nl/Home/Artikelen/articleType/ArticleView/articleId/4840/Einde-dierproeven-honden>

Bos, W. (2015b). *Hoogleraar: “UM maakte fout door dieronderzoek stil te leggen na protesten”*. Gevonden op 9 september, 2015, op <http://www.observantonline.nl/Home/Artikelen/articleType/ArticleView/articleId/4542/Hoogleraar-UM-maakte-fout-door-dieronderzoek-stil-te-leggen-na-protesten>

Burgess, H., Burgess, G. en Kaufman, S. (2006). Intractability and the frontier of the field. *Conflict Resolution Quarterly*, 24(2),177–186.

Centrale Commissie Dierproeven (2015a). *Wet op de dierproeven*. Gevonden op 5 oktober, 2015, op <http://www.centralecommissiedierproeven.nl/onderwerpen/wet-op-de-dierproeven>

Centrale Commissie Dierproeven (2015b). *Missie en visie*. Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.centralecommissiedierproeven.nl/over-ccd/missie-en-visie>

- Centrale Commissie Dierproeven (2015c). *Aanvragen projectvergunning*. Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.centralecommissiedierproeven.nl/onderwerpen/aanvraag-vergunning>
- Centrale Commissie Dierproeven (2015d). *Wie doet wat in Nederland?* Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.centralecommissiedierproeven.nl/over-ccd/wie-doet-wat-in-nederland>
- Chong, D. en Druckman, J.N. (2007). A Theory of Framing and Opinion Formation in Competitive Elite Environments. *Journal of Communication*, 57(1), 99-118.
- Cochrane, A. (2007). Animal rights and animal experiments: an interest-based approach. *Res publica*, 13(3), 293-318.
- Coombs, C.H. (1987). The structure of conflict. *American Psychologist*, 42(4), 355-363.
- David, C.C., Atun, J.M.L. en La Viña, A.G.M.(2010). Framing the population debate: a comparison of source and news frames in the Philippines. *Asian Journal of Communication*, 20(3), 337-353.
- Dinklo, I. (2006). Fabels en feiten over kwalitatieve onderzoeksresultaten. *KWALON*, 11(2), 35-43.
- De Dreu, C.K.W., Kluwer, E.S. en Nauta, A. (2008). The structure and management of conflict: fighting or defending the status quo. *Group Processes & Intergroup Relations*, 11(3), 331–353.
- Dewulf, A., Gray, B., Putnam, L., Lewicki, R., Aarts, N., Bouwen, R. en Woerkum C. van (2009). Disentangling approaches to framing in conflict and negotiation research: A meta-paradigmatic perspective. *Human Relations*, 62(2), 155-193.
- Fischer, R., Ulry, W. en Patton, B. (2011). *Getting to Yes: negotiating an agreement without giving in*. Croydon, UK: Random House Business Books.
- Gamson, W.A. (1988). The 1987 distinguished lecture: A constructionist approach to mass media and public opinion. *Symbolic Interaction*, 11, 161-174.
- Gray, B. (2003). Framing of environmental disputes. In: Lewicki, R.J., Gray, B., en Elliot, M. (eds.), *Making sense of intractable environmental conflicts: concepts and cases*. Washington, D.C., USA: Island Press.
- Hesp, T. (2012). Hoe zit dat nou met die cosmeticadierproeven? *Biotechniek*, 51(4), 29-33.
- Hoeven, J., van der (2014). *Personeel universiteit bedreigd na nieuws over proeven met Labradors*. Gevonden op 9 september, 2015, op <http://www.metronieuws.nl/nieuws/2014/08/personeel-universiteit-bedreigd-na-nieuws-over-proeven-met-labradors>
- Hofstede, G., Hofstede, G.J. en Minkov, M. (2012). *Allemaal andersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam,NL/Antwerpen, BE:Business Contact.
- Holmberg, T. en Ideland, M. (2010). Secrets and lies: ‘selective openness’ in the apparatus of animal experimentation. *Public Understanding of Science*, 21(3),354–368.
- Kruse, C.R. (2001). The Movement and the Media: Framing the Debate Over Animal Experimentation. *Political Communication*, 18 (1), 67-87.

Leeuwis, C. en Van den Ban, A. (2004). The Role of Communicative Intervention in Policy Planning: Instrumental and Interactive Approaches. In: Leeuwis, C. and Van den Ban, A., *Communication for Rural Innovation: Rethinking Agricultural Extension*. Oxford, UK: Blackwell Science Ltd.

McLeod, C. en Hobson-West, P. (2015). Opening up animal research and science–society relations? A thematic analysis of transparency discourses in the United Kingdom. *Public Understanding of Science*, gevonden op 23 december, 2015 op <http://pus.sagepub.com/content/early/2015/05/27/0963662515586320.full.pdf+html>

Meerman, G. (2014). *170 honden gedood met donateursgeld van Hartstichting*. Gevonden op 9 september, 2015, op <http://www.metronieuws.nl/binnenland/2014/09/170-honden-gedood-met-donateursgeld-van-hartstichting>

Nationaal Comité advies dierproevenbeleid (2015a). *Wie doet wat bij vergunningverlening*. Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.ncadierproevenbeleid.nl/over-het-ncad/samenstelling-ncad>

Nationaal Comité advies dierproevenbeleid (2015b). *Home*. Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.ncadierproevenbeleid.nl/>

Nationaal Comité advies dierproevenbeleid (2015c). *Over het NCad*. Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.ncadierproevenbeleid.nl/over-het-ncad/samenstelling-ncad>

Nationaal Comité advies dierproevenbeleid (2015d). *Missie en visie NCad*. Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.ncadierproevenbeleid.nl/over-het-ncad/missie-en-visie-ncad>

Nieuwenhuis, M.A. (2010). The Art of Management. Gevonden op 7 oktober, 2015, op http://123management.nl/0/030_cultuur/a300_cultuur_13_conflictstijlen.html

NKCA, Nationaal Kenniscentrum Alternatieven voor dierproeven (2014). *Overtollige en ongeschikte dieren*. Gevonden op 17 november, 2015, op <http://www.nkca.nl/dierproeven/feiten-en-cijfers/zorg-voor-proefdieren/overtollige-en-ongeschikte-dieren/>

NKCA, Nationaal Kenniscentrum Alternatieven voor dierproeven (2015). *Diagnostiek*. Gevonden op 29 september, 2015, op <http://www.nkca.nl/3v-alternatieven/toepassingsgebied/diagnostiek/NVDEC> (2015). *Algemene Informatie, Doelstellingen NVDE*. Gevonden op 1 oktober, 2015, op <http://www.nvdec.nl/styled-3/>

NVWA, Nieuwe Voedsel en Waren Autoriteit (2011). *Zo doende 2010*. Gevonden op 15 december, 2015, op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2011/11/03/zo-doende-2010>

NVWA, Nederlandse Voedsel en Waren Autoriteit (2012). *Zo doende 2011*. Gevonden op 29 september, 2015, op <https://www.nvwa.nl/actueel/inspectieresultaten/bestand/2202974/zo-doende-2011-jaaroverzicht-over-dierproeven-en-proefdieren>

NVWA, Nederlandse Voedsel en Waren Autoriteit (2014). *Zo doende 2013*. Gevonden op 29 september, 2015, op <https://www.nvwa.nl/onderwerpen/inspectieresultaten-dier/bestand/2207546/zo-doende-2013-jaaroverzicht-over-dierproeven-en-proefdieren>

O'Sullivan, S. (2006). Transparency and Animal Research Regulation: An Australian Case Study. *Animal Liberation Philosophy and Policy Journal*, 4(1). Gevonden op 23 december, 2015, op <http://www.criticalanimalstudies.org/wp-content/uploads/2009/09/Transparency-and-Animal-Research-Regulation.pdf>

Overheid.nl (2015). *Wet op de dierproeven*. Gevonden op 29 september, 2015, op http://wetten.overheid.nl/BWBR0003081/geldigheidsdatum_29-09-2015#1

Pan, Z. en Kosicki, G. (2001). Framing as a strategic action in public deliberation. In: Reese, S.D., Gandy, O.H., and Grant, A.E., (eds.), *Framing Public Life: Perspectives on Media and our understanding of the social world*. Mahwah, N.J, USA: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

Perloff, R.M. (2014). *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*. New York, USA/Abingdon, UK: Routledge.

Proefdiervrij (2014). *Het grote kennisonderzoek proefdieren 2014 is uit*. Gevonden op 6 december, 2015, op <https://proefdiervrij.nl/nieuws/het-grote-kennisonderzoek-proefdieren-2014-is-uit/>

Rijksoverheid (2014). *Beantwoording Kamervragen over maatschappelijk verzet tegen dierproeven op labradors*. Gevonden op 9 september, 2015, op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2014/10/09/beantwoording-kamervragen-over-maatschappelijk-verzet-tegen-dierproeven-op-labradors>

Rijksoverheid (2015a). *Beantwoording Kamervragen over dierproeven met honden*. Gevonden op 9 september, 2015, op <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/04/21/beantwoording-kamervragen-over-dierproeven-met-honden>

Rijksoverheid (2015b). *Waarom dierproeven nodig zijn*. Gevonden op 9 september, 2015, op <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/dierproeven/inhoud/waarom-dierproeven-nodig-zijn>

Rijksoverheid (2015c). *Dierproeven vervangen, verminderen en verfijnen*. Gevonden op 9 september, 2015, op <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/dierproeven/inhoud/dierproeven-vervangen-verminderen-en-verfijnen>

Spits (2014). Labradors gedood in het lab. Gevonden op 29 september, 2015, op <http://www.spitsnieuws.nl/binnenland/2014/08/labradors-gedood-in-het-lab>

Stichting Informatie Dierproeven (2015a). *Dierproeven van vroeger tot nu*. Gevonden op 29 september, 2015, op <http://www.informatiedierproeven.nl/geschiedenis>

Stichting Informatie Dierproeven (2015b). *3 V-beleid*. Gevonden op 4 oktober, 2015, op <http://www.informatiedierproeven.nl/vermindering>

Stichting Informatie Dierproeven (2015c). *Cosmetica en dierproeven: steeds minder met elkaar te maken*. Gevonden op 30 september, 2015, op <http://www.informatiedierproeven.nl/dierproeven-en-cosmetica>

Stichting Informatie Dierproeven (2015d). *Waarom dierproeven? Dierproeven hebben altijd doelen*. Gevonden op 29 september, 2015, op <http://www.informatiedierproeven.nl/waarom-dierproeven>

Stichting Informatie Dierproeven (2015e). *Proefdieren en Pijn/Doet het pijn zo'n dierproef?* Gevonden op 29 september, 2015, op <http://www.informatiedierproeven.nl/proefdieren-en-pijn>

Universiteit van Maastricht (2015). *Universiteit Maastricht stopt dierproeven met honden*. Gevonden op 9 september, 2015, op <http://www.maastrichtuniversity.nl/web/Main1/SiteWide/SiteWide11/UniversiteitMaastrichtStoptDierproevenMetHonden.htm>

Volkscrant (2014). *Duizend mensen op de been voor gestorven proefdieren*. Gevonden op 9 september, 2015, op <http://www.volkscrant.nl/binnenland/duizend-mensen-op-de-been-voor-gestorven-proefdieren~a3762138/>

VSNU (2008). *Code openheid dierproeven*. Gevonden op 6 december, 2015, op <http://www.vsnul.nl/code-dierproeven.html>

VSNU (2015a). *Goedemorgen Professor! Visie op studeren in een nieuwe tijd*. Gevonden op 27 december, 2015, op http://vsnu.nl/files/documenten/Publicaties/Visie_op_studeren_in_een_nieuwe_tijd_20150611.pdf

VSNU (2015b). *Europa en Financiering*. Gevonden op 27 december, 2015, op http://www.vsnul.nl/NL/gf_europa_en_financiering.html

Wilson, D.C. (2009). *The Paradoxes of Transparency: Science and the Ecosystem Approach to Fisheries Management in Europe*. Amsterdam, NL: Amsterdam University Press.

Woerkum, C. van en Meegeren, P. van (1999). *Basisboek communicatie en verandering*. Amsterdam, NL: Boom.

Zwieten, van M. en Willems, D. (2004). *Waardering van kwalitatief onderzoek*. *Huisarts & Wetenschap*, 47(13), 631-635.